

Makalenin Geliş Tarihi: 30.09.2019
Kabul Tarihi: 31.10.2019
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

**DAMAT FERİT’İN DÂHİLİYE NAZIRI
MEHMET ALİ BEY’İN MİLLİ MÜCADELE VE SÜRGÜN YILLARI**

**DAMAT FERIT’S INTERNAL AFFAIR MINISTER MEHMET ALI’S YEARS
OF WAR OF INDEPENDENCE AND EXILE**

Şaduman Halıcı*

ÖZ

Bu çalışmada Mütareke Dönemi’nde Damat Ferit Hükümeti’nde Posta ve Telgraf, ardında da Dahiliye Nazırlığı yapmış olan Mehmet Ali Bey’in ülkedeki işgallere karşı tutumu, Türk ordusunun zaferinin ardından ülkeden kaçıışı, Romanya’nın Köstence kentindeki sürgün yılları, Paris’e gidişi ve Türkiye Cumhuriyeti’ni yıkmak amacıyla yaptığı bireysel ve örgütsel çalışmaları Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan Milli Âmale Hizmet (MAH) belgelerine dayalı olarak ele alınacak ayrıca, Lozan Antlaşması’na ekli Genel Af Protokolü çerçevesinde af dışında bırakılan yüzelli kişi arasında “Mülkiyeden ve Askeriyeden Olanlar” başlığı altında 45. sırada yer alan ve 28 Mayıs 1927’de Türk vatandaşlığından çıkarılan Mehmet Ali’nin Paris’te çıkardığı gazete ile Türkiye’ye yaklaşımı ve “Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği telgraflar da bu çalışmada değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Ali, Yüzellilikler, Köstence, Paris, Taşnaksutyun, Mukaddes İhtilal Komitesi.

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi: shalici@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7575-7516: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Şaduman Halıcı, “*Damat Ferit’in Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey’in Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, VIII, S.2, (2019), s.117-159. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

ABSTRACT

This study will discuss Damat Ferit Government's Armistice Period Mail and Telegraph, and then Internal Affairs Minister Mehmet Ali's attitude towards the enemy invasions, his escape from the country following the victory of the Turkish Army, his years of exile in Constanza, Romania, journey to Paris, and individual and organizational initiatives to lead the fall of the Turkish Republic based on the intelligence (National Personnel Service /MAH) documents in the archive of the General Directorate of Security. Mehmet Ali was ranked 45th among one hundred and fifty people under "The Civil and Military Personnel", who were excluded from the amnesty within the frame of the General Amnesty Protocol attached to the Treaty of Lausanne, and he was denationalized in May 28, 1927; the newspaper that he published in Paris, his opinions on Turkey, and also the telegraphs that he sent to Mustafa Kemal Pasha will also be discussed in this study.

Keywords: Mehmet Ali, 150 Personae Non Grata, Constanza, Paris, Dashnaksutyun, Supreme Revolutionary Committee

GİRİŞ

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı ülkesini işgale açık bırakan hükümleri ile gerek askeri çevrelerde gerekse kimi aydınlar ve basın yayın organlarında tepkiyle karşılanmıştı. Devleti I. Dünya Savaşı'na sokan ve mütarekenin hemen ardından önderleri yurt dışına kaçan İttihat ve Terakki'ye yönelik suçlamalar gündün güne dozunu artırırken İttihatçıların savaş öncesinde ve sonrasında baskıları ile karşı karşıya kalan, sürgüne gönderilen ya da gitmek zorunda kalan muhalefetin etkin isimleri de ülkeye dönmeye başlamıştı. 13 Kasım'da İtilaf güçlerinin İstanbul'da kontrolü sağlaması da muhalefete gerekli zemini hazırlamış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yeniden örgütlenmişti. Bu parti Mütareke Dönemi'nin en güçlü siyasal örgütü olarak İstanbul'daki siyasal iktidarlar özellikle de Damat Ferit hükümetleri içinde etkin olmuş, Anadolu'da filizlenen ve giderek güçlenen Milli Mücadele'nin söndürülmesi için yoğun mücadele vermişti. Üyelerinin pek çoğu İngiliz Muhibleri, Nigehbân-ı Askeriye, Tarikat-ı Salâhiye gibi cemiyetlerin de içinde yer alan, Kuva-yı Milliye'yi yok etmek amacıyla kurulan Kuva-yı İnzibatiye'nin kurulmasında, Cemiyet-i Ahmediye'nin örgütlenmesinde, bunlar eliyle iç ayaklanmaların tetiklenmesinde etkin görevler alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası

kendi içinde kimi sorunlar yaşasa da padişaha ve halifeye isyan etmekle, İttihatçıların devamı ve Bolşevik olmakla suçladığı TBMM ve hükümetine karşı tutumunu son ana dek sürdürmüştü. Öyle ki TBMM orduları Temmuz 1922 düşmana son darbeyi indirmek amacıyla hazırlıklarını tamamladığı sırada onlar yaptıkları toplantılarla İtilaf devletlerinden zaferden sonra ülke yönetiminin kendilerine teslim edilmesini isteme kararı bile almışlardı. Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanması ve Hürriyet ve İtilaf'ın etkin kalemlerinden Ali Kemal'in İstanbul'da tutuklanıp ardından İzmit'te linç edilmesi ise hemen tüm Anadolu karşıtları gibi Hürriyet ve İtilafçıları da ürkütmüş, kimi kendi olanakları ile kimi ise İngilizlere sığınarak ülkeden kaçmışlardır. Ortadoğu ve Balkanlar başta olmak üzere Cava'ya kadar dünyanın dört bir yanına dağılan bu isimlerden bir kısmı önce Lozan Antlaşması gereğince genel af kapsamı dışında bırakılmış, 1927 yılında da vatandaşlıktan çıkarılmışlardı. Sürgünde kaldıkları sürece içlerinden küçük bir bölüm siyaset yapmayı bırakıp, genç Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir tutum takınmazken bir kısmı Mütareke Dönemi'ndeki siyasal duruşunu sürgüne de taşımıştı. İşte bu isimlerden biri de sürgünde “*Gerede*” soy adını alan Mehmet Ali Bey'di.

A-MEHMET ALİ GEREDE KİMDİR?

1874 yılında Hakkari'de doğan Mehmet Ali, Manisa'lı Eski Zaptiye Nazırı Kamil Bey ile Batman'lı Hafize Hanım'ın dört çocuğunun en büyüğüdür. Aile büyükleri Macar kökenli idi ve Gerede'ye yerleştirilmişti. Babası Kamil Paşa, Plevne savunmasında Gazi Osman Paşa'nın kurmay başkanlığını yapan Müşir Tahir Paşa'nın kardeşiydi. Galatasaray Lisesi'nde öğrenim gören Mehmet Ali birincilikle mezun olmuştu. İlk görev yeri Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndaki memuriyeti oldu. II. Abdülhamit'in güvenini kazanan Beyoğlu Mutasarrıfı Enver Bey'in özel işlerine yaptı. Abdülhamid'e de hizmet etti, jurnaller verdi. Başkatip Tahsin Paşa hakkında verdiği jurnal yapılan araştırma sonucu asılsız çıktı. Üstüne Hüseyin Paşa'ya hakaret edince hakkında dava açıldı ve Halep'e sürgüne gönderildi. Halep Mektupçuluğu, Umur-u Ecnebiye Müdürlüğü yaptı. Ancak kimi olumsuz işlere bulaştığı için bu görevlerine de son verildi. 1908 yılında Meşrutiyetin ilanı üzerine siyasi sürgünler arasında İstanbul'a döndü. Büyükdere Belediye Müdürlüğü görevine getirildi. Ardından Üsküdar Belediyesi'nde Şube Müdürlüğü ve Yeniköy Belediye Başkanlığı da yaptı. Yeni Kurulan Hürriyet ve İtilaf'a yakın durdu. Siyasetle uğraştığı için İttihatçılar tarafından görevden alınan Mehmet Ali Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesinin ardından kısa bir süre tutuklu kadı ise de “*şefaati mahsusa*” ile tahliye edildi. Dünya Savaşı sırasında kendisinin Fransızca, ailesinin de İngilizceye

hâkim olması yabancı çevrelerle ilişkisini kolaylaştır. Ticarete atıldı. “*Simsarlık, dellallık*” yaptı¹. Mütareke Dönemi’nde Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın bir üyesi olarak bakanlık yaptı. İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nin üyesi oldu. Bu iki siyasal örgütün Milli Mücadele karşıtı faaliyetleri içinde yer aldı. Alemdar gazetesinin yayın politikasında etkili oldu. Büyük Taarruz’un zaferle sonuçlanmasının ardından yurt dışına kaçtı. Önce Romanya’da ardından Fransa’da kurduğu örgütlerle ve Paris çıkardığı gazete ile Türkiye Cumhuriyeti’ne karşıt tutumunu sürdürdü. 1938’de Türkiye Cumhuriyeti’nin ilan ettiği Genel Af’tan yararlanarak İstanbul’a döndü. Kısa süre sonra yaşamdan ayrıldı.

B-MÜTAREKE DÖNEMİ’NDEKİ FAALİYETLERİ

Mehmet Ali, Mütareke Dönemi’nin ilk siyasal derneği olan, kendisini partiler üstü bir kuruluş olarak tanımlayan ve ilke olarak padişah-halifenin etrafında birlik olmayı benimseyen Selamet-i Amme heyetinin kurucuları arasında yer aldı². 14 Ocak 1919’da Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF)’nı diriltten kadronun içinde yer alan Mehmet Ali Bey kısa sürede bu partinin “*nüfuzlu şahsiyetlerinden biri*” olmuştu³. 4 Mart 1919’da kurulan ilk Damat Ferit Hükümeti’nde Posta ve Telgraf Nazırı olarak yer aldı⁴. Bu bakanlığın müdürlüğe çevrilmesi üzerine aynı hükümette 7 Nisan’da Dâhiliye Nazırı olarak yer aldı. Âyan üyesi oldu. Bu görevleri sırasında Şişli’deki evde pek çok kez Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret etti. Mustafa Kemal Paşa’nın 9. Ordu Müfettişi olarak Anadolu’da görevlendirilmesinde etkili oldu⁵.

¹ “Yeni Vükelâmızın Tercüme-i Halleri”, **Alemdar**, 5 Mart 1919, No: 75-1385, s. 1; Kâmil Erdaha, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 197; “Dahiliye Tahsisat Mesturesi”, *İleri*, 8 Ağustos 1919, No: 569-187, s. 4; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, IV/I, s. 39; Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar**, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2001, s. XVII.

² Selamet-i Amme Heyeti, 9 Kasım 1918’de kurulmuştur. Yönetici ve üyeleri arasında Konyalı Zeynelabidin, Mehmet Ali ve Nüzhet Sabit de vardır. İttihatçı üye yoktur. (Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, II, s. 109.)

³ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s.90.

⁴ “Kabinenin Suret-i Teşekkülü”, **Alemdar**, 5 Mart 1919, No: 75-1385, s. 1;

⁵ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele [Mutlakiyete Dönüş 1918-1919]**, I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 296-297. Ali Fuat Cebesoy’un ağabeyi Yüzbaşı Mehmet Ali Cebesoy (D.1880) Mustafa Kemal Paşa’nın Şişli’de dostlarıyla kurtuluş yolları aradığı bugünlerde sürgünden dönmüş, Mehmet Ali (Gerede)’nin kızı Leyla Makbule ile henüz evlenmişti. Cebesoyların babası İsmail Fazıl Paşa bu nedenle Kuzguncuk’taki köşkünde bir yemek vermiş, yemeğe oğlu kadar sevdiği Mustafa Kemal’i de davet ederek dünürü Mehmet Ali (Gerede) ile tanıştırmıştır. Mehmet Ali Bey de bundan sonra birkaç kez Mustafa Kemal’i Şişli’deki evinde ziyaret etmiş, hatta bir ara Bahriye Nazırı Avni Paşa’yı da beraberinde götürmüştür. Samsun civarındaki asayişsizliği gerekçe göstererek İngilizler Damat Ferit’in müdahalesini istediğinde bölgeye gönderilmek üzere güvenilir bir isim arayışı başlamış, Damat Ferit, Dahiliye Nazırı olan Mehmet Ali’yi çağırarak görüşünü sorunca, o da güvenilir ve dirayetli bir adam olarak Mustafa Kemal’i önermiştir. Hatta Serkloryan’da bir davet vererek Damat Ferit’e Mustafa Kemal Paşa’yı ve ne yapacağını anlatmıştır. Sadrazamı ikna eden Mehmet Ali’dir ama Mehmet Ali’yi de İsmail Fazıl Paşa ve oğlu Ali Fuat Cebesoy ikna etmiştir. Görevin içeriğini ve kapsamını ise Mustafa Kemal Paşa Harbiye

İşgaller karşısında Saray'ın ve Damat Ferit hükümetlerinin benimsediği kayıtsızlık politikasını benimsedi ve uyguladı. İzmir'in işgali üzerine yayınladığı genelge ile halktan sessiz kalmasını istedi. Hükümetin, milletin haklarını savunduğunu söyledi. Vekiller Heyeti ile görüşme yapmak üzere bekleme salonunda olan Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'in işgali haberini verirken “Allah Allah, ne küstahlık! Protesto edeceğiz!” demekle yetindi⁶. Ertesi gün 16 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'yı uğurlamak üzere yaveri Selahattin Bey'i Bandırma Vapuru'na gönderdi. Ülke İzmir'in işgali dolayısıyla kaygı ve çare arayışı içinde iken o, 18 Mayıs'ta İzmir Valisi İzzet Bey'in mülkî işleri yürüttüğünü, işgalin “yalnız askeri nitelikte” olduğunu, İzmir'de “bazı hadisat” olduğundan hükümetin resmen haberli olmadığını ve bu konudaki söylentilere önem verilmemesi gerektiğini⁷ söyleyerek kamuoyundaki işgal tepkisini dindirmeye çalıştı.

Mehmet Ali Bey, 19 Mayıs 1919'da kurulan II. Damat Ferit kabinesinde yer bulamadı. Refik Halid'e göre rüşvetten hoşlanmayan Damat Ferit, Mehmet Ali'nin sarraflardan Panciri ile olan ilişkisi nedeniyle onu kabineye almamıştı⁸. Hasan Fehmi Bey de bu ilişkiyi doğruluyordu Şöyle ki; HİF bu günlerde savaş zenginlerini toplayıp hapsetmişti. Mehmet Ali Dahiliye Nazırı olunca ismini vermek istemediği harp zenginlerinden birini odasına çağırıp görüşmüş ve o anda tahliye etmişti. Hatta bu tahliye nedeniyle Sait Molla ve Pehlivan Kadri ile aralarında “sen görüşecektin, ben görüşecektim” kavgası çıkmıştı. Sonunda Damat Ferit bile Mehmet Ali ile çalışamayacağını anlamıştı⁹. Sina Akşin de onun “büyük çapta örtülü ödenek harcamalarına” dikkati çekiyordu. Damat Ferit'in altı ay sonra onu Rümumat(Gümrük) Genel Müdürlüğü'ne atamak istemesi de bu yüzden anlamlı olmuştu¹⁰.

Kabineye giremeyen Mehmet Ali Bey, 1920 yılı başında gazeteciliğe başladı, eski Matbuat Müdürü Hikmet Bey ile “Entente” adını verdikleri Fransızca bir gazete çıkardı, Hariciye Nezareti'nden de ödenek aldı. Aynı günlerde Matbuat Cemiyeti Başkanlığını da üstlendi. Alemdarcılarla birleşerek bu gazeteyi de nüfuzuna aldı, “iki gazetenin âmiri ayrıca Türkiye ajansının da müdürü olarak bir oturuşu ... vardı ki” Refik

Nezareti'ndeki dostlarının desteğiyle kendisi hazırlamıştır. Cebesoy'a göre Mehmet Ali, İttihatçı olmayan Mustafa Kemal'in Damat hükümetine hizmet edeceğini düşünerek tayin edilmesini sağlamıştır. (A.F. Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar**, s. XVI, XX, 348, 351, 352, 358; A.F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 90-95.)

⁶ Z. Sarihan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, TTK, Ankara, 1993, s.242- 244.

⁷ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s. 280; Sarihan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, 1993, s. 253.

⁸ Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab**, İnkılab Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 200-201.

⁹ 1931 Meclisi'nde Gümüşhane Milletvekili olan Hasan Fehmi Bey bu bilgileri veriyor. Bkz. **TBMMZC**, IV/I, s. 39.

¹⁰ S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, s. 310-311 (dn: 5).

Halid gülmemek için Diken mizah dergisine göz atmak zorunda kalıyordu. Babıali’de artık “*jurnalcilik*” dönemi bařlamıřtı¹¹.

Mehmet Ali’nin Alemdar’ın Anadolu’ya karşı sert muhalefesinde, İngilizlere, Anzavur’a, Kuva-yı İnzibatiye’ye verdiği destekte etkin olduğu da açıktı. İstanbul’un işgalinin ertesinde, 17 Mart’ta HİF merkezinde yapılan ve 60 İngiliz lirası maaşla fesat ve kargaşa çıkarmak amacıyla bazı kimseleri Anadolu’ya gönderme kararı alınan toplantıda da yer aldı¹². Refik Halid’e göre Damat Ferit ile de arası düzelmişti. Ne var ki 5 Nisan 1920’de kurulan 4. Damat Ferit kabinesinde -kabineye girecekler arasında adı geçmesine karşın- yer bulamadı. 17 Temmuz 1920’de ise İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nin fahrî uyesi oldu, Ağustos ayında da yenilenen İdare Heyeti yeliğine seçildi. Cemiyet toplantısında yaptığı konuşmada İngiltere’nin büyüklüğünden bahsetti, adaletini vd¹³.

Anadolu’da kan gövdeyi götürürken, Yunan Anadolu ilerine, Trakya’ya yerleşmişken Mehmet Ali iktidar savaşına girdi. Damat Ferit 5. kabinesini kurduğunda -belki kabinede yer alamadığı için- bu kez Ali Kemal ve iki nazır ile birlikte Damat Ferit’i düşürmek için komplo kurdu. şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve Ticaret ve Ziraat Nazırđı Cemal’in istifa etmelerinde etkin oldu, ancak kabineyi düşürmeyi bařaramadılar¹⁴. Ağustos ayında Mutedil HİF’in kuruluşunda ve merkez yöneticileri arasında yer aldı¹⁵. Alemdar gazetesinde HİF ve İngiliz yanlısı yayın politikasını korudu. Tüm bu eylem ve söylemleri ile vatana ihanet suçundan Ankara Asliye Ceza Mahkemesi tarafından, 290 Esas, 527 Karar numarası ve 3 Temmuz 1920’de tarihli fıkra hükmü ile gıyaben idamına karar verildi¹⁶.

Mehmet Ali Bey 1922 Eylül’nde Büyük Taarruz’un zaferle sonlandığı haberinin İstanbul’a ulaşmasının ardından Damat Ferit’in Baltalimanı’nda Mustafa Sabri, Kiraz Hamdi, Ali Kemal ve Hoca Vasfi’nin katılımı ile yapılan toplantıya katıldı. Yaşamlarından endişe eden bu grup Sir Horace Rumbold’a kaygılarını ilettiler. Rumbold, endişe etmemelerini syledi¹⁷. Ancak Mehmet Ali süren bir dava yüzünden tutuklandı.

¹¹ R.H.Karay, **Minelbab İlelmihrab**, s. 166, 306,347-349.

¹² S.Akşın, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 530.

¹³ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, III, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. 113, 114, 182, 130; Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, II, s. 109, 271, 279, 469; S. Akşın, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, s. 548-549.

¹⁴ 31 Temmuz 1920’de kurulan kabine 17 Ekim 1920’ye kadar iktidarda olacaktır.

¹⁵ Z.Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, III, TTK, Ankara, 1995, s. 114

¹⁶ **Emniyet Genel Mdrdlğ (EGM) Arşivi**, Dn: 12222-45/1, Bn: A 1, Bt: 18.2.1340 (1924).

¹⁷ “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, **Yeni Sabah**, Tefrika No: 16, 3 Nisan 1950, s. 4.(Tefrikanın yazarı “Eski bir politikacı” olarak geçmektedir. Tefrika içeriğinden yazarın aynı zamanda gazeteci olduğu da anlaşılmaktadır.) Damat Ferit 22 Eylül’de İstanbul’dan ayrılmıştır. “Damat Ferit yanında oğlu Sami Bey

Büyük olasılıkla İngilizlerin devreye girmesi ile¹⁸ serbest bırakıldı. 8 Kasım'da da Gümülcineli İsmail, Miralay Sadık ve Refik Halid'in içinde bulunduğu Fransız Mesajeri Maritim Kumpanyası'nın Pierre Loti Vapuru ile ülkeden ayrıldı, Romanya'ya giderek Köstence'de yerleşti¹⁹.

C-KÖSTENCE'DEKİ SÜRGÜN YILLARI

Mustafa Kemal Paşa ile silah ve dava arkadaşları Milli Mücadele günlerinde Türkiye'yi ve Türk halkını bağımsızlık ve özgürlüğüne kavuşturma mücadelesi verirken İstanbul'da Saray ve hükümetler ve onların destekçisi kimi gazete ve bürokratlar bu mücadelenin zaferle sonuçlanacağına inanmamış, Türkiye'nin ve Türk milletinin gücüne değil İtilaf devletlerine inanmışlardı. Hatta Ali Kemal, Anadolu zafere ulaşırsa insanlığından istifa edeceğini söyleyecek kadar ileri gitmişti. Zafer, TBMM ordularının olmuştu. Ona inanmayanlar Türkiye'den birer ikişer kaçma hazırlığı yaparken Âyine mizah dergisi “*insanlıktan istifa edecekler*” için önerdiği isim listesinde Mehmet Ali'ye “Ördek” olabileceğini önererek Türk'ün zaferini anımsattı²⁰.

Mehmet Ali sürgündeki ilk yıllarını Romanya'da geçirdi. Ülke dışına çıktığı ilk günden itibaren devrik hanedan üyeleri ile yakın ilişki kurdu, bu ilişkiyi kimi zaman para, kimi zaman ün kazanmak, para ve ünü ise muhalifleri etrafında tutmak için kullandı. Sürgün yaşamı boyunca Türkiye'ye ve Mustafa Kemal Paşa'ya adeta kin kusacak olan Mehmet Ali, Köstence'de yerleştiği günlerde pek çok firari gibi Şehzade Nizamettin Efendi'nin çevresinde nemalandı²¹. 1925 yılı Nisan ayında Vahideddin'in çağrısı üzerine San Remo'ya gitti. Vahideddin'in önderliğinde Yüzelliliklerden Kiraz Hamdi, Gümülcineli İsmail, Mustafa Sabri ve İttahatçı Vehip Paşa'nın katıldığı, Villa Magnoli'de yapılan toplantıların ardından “*Ordu ve Millet Cemaat-i İnkılabiyesi*” adı ile ihtilalci bir

olduğu halde maale dün Şark Ekspresiyle Avrupa'ya şehrimizden hareket etmiştir. Aynı zamanda Süleyman Şefik Paşa ile Mustafa Sabri Efendi ve Refi Cevat beyin pederi Muhiddin Paşa'nın azimet hazırlığını itmam ettikleri anlaşılmıştır. (**Vakit**, 23 Eylül 1922, No: 1716, s. 2.)

¹⁸ Zira İngilizceliğinin yanı sıra eşi de İngiliz'dir.

¹⁹ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 7; R. H. Karay, **Minelbab İlelmihrab**, s. 36, 381-382; R. Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, (Yay. Haz. Abdullah Uçman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 259-260. Aynı geminin yolcuları arasında Refik Halid Karay ve Miralay Sadık da vardır. **Vakit** gazetesi Mehmet Ali'nin 24 Eylül'de ülkeden ayrıldığını yazıyor. (“İstanbul'dan Kaçanlar”, **Vakit**, 25 Eylül 1922, No: 1718, s. 2.)

²⁰ “İnsanlıktan İstifa”, **Âyine**, 13 Eylül 1922, No: 56, s. 3.

²¹ Bu grup Mevlanzâde Rıfat, Mustafa Sabri, Kiraz Hamdi, Vehip ve Recep Paşa'dan oluşuyordu. (Tarık Mümtaz Göztepe, **Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1978, s. 44; **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1969, s. 457 vd.)

cemiyet kuruldu²². Bu cemiyet adına Türkiye'deki rejimi yıkmak ve İstanbul'da buluşmak üzere and içenler arasında yer aldı. Vahideddin de katılımcıların her birini para ile ödüllendirdi, yol masraflarını da karşıladı²³. Ayrıca her birine dağıtılmak üzere ayrıca Gümülcine İsmail'e ödeme yaptı. Mehmet Ali diğer iki yoldaşı Kiraz Hamdi ve Mustafa Sabri ile birlikte Romanya'ya döndüklerinde Gümülcineli bu parayı çıkaracağı İntak-ı Hak gazetesi için kullanacağını söyleyerek onlarla paylaşmadı. Bu durum en çok Mehmet Ali'yi kızdırdı, Gümülcineli'ye küstü, karalama kampanyası da başlattı. Ne var ki çıkar daha üstün gelince küslük sona erdi. Gümülcineli İsmail'in kısa süre sonra Romanya'ya dönüşü ile birlikte Vahideddin'den aldıkları para ile *Osmanlı Mukaddes İhtilal Cemiyeti* adı ile gizli bir örgütlenmeye gittiler. Cemiyetin amacı; Mustafa Kemal Paşa'nın "*beş-on kişi ile*" kurduğu "*pek korkunç ve zalimâne idareyi yıkmak, kendilerini vatandan tard ederek idareyi, milletin hâkimiyetini adil, vatanperver evladına teslim ederek halkı dinine, padişahına, an'anatına kavuşturmak*"tı²⁴.

Köstence'de kurulan Cemiyet 1927'de merkezini Paris'e taşıdıktan sonra Gümülcine, İskeçe, Romanya, Suriye ve Mısır'da da şube açacaktı²⁵. Ortadoğu'ya da yayılması oldukça dikkat çekiciydi. Avrupa, Cemiyet'in para kasası ve yönetim üssü olurken Ortadoğu da vurucu gücü olacaktı. Muhbir olan Kiraz Hamdi San Remo'daki toplantıdan itibaren yaşanan gelişmeleri "*temas görevlisi*" aracılığı ile Türkiye'ye aktardığı için gerek MAH, gerekse Türkiye'nin dış temsilcilikleri teyakkuz halindeydi. Çünkü Şeyh Sait ayaklanması henüz bastırılmış, ama Musul sorunu çözülememişti. Türkiye bir savaşın eşiğindeydi ve yalnız İngilizler değil, Mustafa Kemal Türkiyesi'ne karşı olan Yüzellilikler ve firariler de el ovuşturuyor, "*düşmanımın düşmanı dostumdur*" anlayışı ile hareket ediyorlardı. MAH, Mehmet Ali, Mustafa Sabri başta olmak üzere Yüzellilik listede ve liste dışında olan firarilerin durumlarını ve faaliyetlerini temsilcilikleri ve muhbirleri aracılığıyla yakın takibe aldı. Mayıs ayı başında özellikle Balkanlarda yoğun faaliyetler olduğu, cemiyet içinde cemiyetler kurulduğu saptandı. Köstence'de Mehmet Ali, HİF Lideri Miralay Sadık ve Kiraz Hamdi²⁶, Silistre'de Vasfi Hoca ile Tarık Mümtaz, Bükreş'te eski polis siyasi kısım müdürlerinden Halit ile Üsküdar

²² Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgede "Devlet ve Millet Cemaat-i İnkılabiyesi" olarak geçiyor. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), Bn: 01011750, Kn: 1/210, F: 22). Doğrusu "Ordu ve Millet" olmalı.

²³ Şaduman Halıcı, "San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, 'Bir' İttihatçı ve 'Üç' Yüzellilik", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, (Güz 2015), s. 267-303.

²⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-98, Bn: 1/C-10 (Mukaddes İhtilal Cemiyeti Programı-Madde 1: Maksud ve Gaye".

²⁵ EGM Arşivi, 12222-98, 1/D-7

²⁶ Kiraz Hamdi'nin Türkiye muhbiri olduğu bilinmediği için dış temsilciliklerden gelen ihbarlarda onun adı da sayılmıştır.

polis müdürlüğü yapmış olan Ahmet Rıfat ve Bulgaristan'da bulunan Sait Molla Muhafaza-i Hukuk-u Saltanat adı ile bir cemiyet daha kurmuşlar, üyelerine rozetler hazırlatmışlardı. Mehmet Ali'nin kardeşi Kemal de Tütüncübaşı Şükrü aracılığı ile Vahideddin ile bu grubun haberleşmesini sağlıyor, aynı zamanda İngiliz pasaportlarının süresi dolan grup üyelerinin Arnavut pasaportu alması için de aracılık yapıyordu. Grup, Türkçe bir gazete çıkarmak amacıyla Silistre mebusu Mustafa Rıza Bey'e ait matbaayı satın almak için girişimde de bulundu. Matbaa Silistre Cemaat-i İslamiye Cemiyeti'nce satın alınınca başarılı olamadı ve Pazarcık'ta matbaa arayışına başlandı. Aynı günlerde üyeler Bükreş'te bir araya gelip bir toplantı da yaptı. Toplantının ardından Gümülcineli İsmail Vahideddin'den aldığı "*dış işlerini görmekten sorumlu olduğuna dair bir yetki belgesi*" ile Suriye'ye giderken Mehmet Ali, Mustafa Sabri, Vehip Paşa ve "*daha bazıları*" yeniden San Remo'ya gitmek üzere hazırlıklara başladı²⁷. Zira Haziran ortasında Vahideddin'in başkanlığında bir kongre yapılması kararlaştırılmıştı. Mehmet Ali ile Mustafa Sabri'nin San Remo'ya gider gitmez Başyaver Avni Paşa'ya telgraf çekerek onu da çağırımları üzerine İçişleri Bakanlığı harekete geçerek Suriye'de Refik Halid ile "*hempalarının*" ve Atina'da Çerkes Ethem ve "*avanesinin*" buldukları mahallerden "*yok olup olmadıklarının*" kontrol edilmesini istedi²⁸. Haziran ortasında San Remo'da yapılan toplantı ile ilgili belge olmasa da, Refik Halid'in Suriye'den ayrılmadığını, Ethem'in yukarıdaki hazırlıklara koşut olarak ve "*Kürt ayaklanmasına katılmak amacıyla*" Ortadoğu'ya geçtiğini²⁹, San Remo grubunun da Romanya'ya döner dönmez deyim yerindeyse fitili ateşlediğini biliyoruz. Hedef Musul'du³⁰.

San Remo'dan dönen Mehmet Ali ve Vehip Paşa Ekim ayında Köstence'den Bükreş'e geldiler. Otel, postane "*diğer bazı yerler*" arasında mekik dokuyup "*bilimum*" firarilerle görüştüktan sonra Köstence'deki İngiliz Konsolosunun aracılığı ile İngiltere'nin Bükreş Elçisi ile bir görüşme yaptılar. Elçiye Musul nedeniyle bir savaş çıkarsa karşılarında yalnız Türkleri değil, Bolşevik Rusları da bulacaklarını söyleyerek önerilerini dile getirdiler. Buna göre; kendileri İslamiyet adına Kürt, Türk, Arap ve Çerkes'ten ibaret bir teşkilat yapıp Türkiye içlerine doğru bir hareket yapacak olurlarsa "*Kürdistan tamamen ve def'aten [hemen/bir anda]*" bu kuvvete katılacakmış. Hatta Türkiye'nin "*tenkil*" için göndereceği kuvvetin de kendilerine katılması pek

²⁷ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)**, Bn: 01011894, Kn: 1/214, F: 42, Ek 7 (3 Mayıs 1925).

²⁸ **CA**, Bn: 01011894, Kn: 1/214, F:42, Ek 6.

²⁹ Ethem, Mevlanzade Rıfat ile birlikte Ortadoğu'ya geçti. (Şaduman Halıcı, **Ethem**, E Yayınları, İstanbul, 2016, s. 342 vd.)

³⁰ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-57/2, Bn: 2/F 1, 3/F 2, Bt: 4.8.1925.

mümkünmüş. Ancak bu kuvvetin içinde İngiliz askeri olmamalıymış. Irak'a yalnız Müslüman kıtaları yerleştirilmeli, sadece İslamiyet adına hareket edilmeliymiş. Bu işi başarmak için kuvvetleri yeterliymiş. Kabileler diye andığı Kürt aşiret mensupları da onları destekleyecekmiş. Hindistan'dan getirilecek Müslüman kıtaları da güçlerine güç katacakmış. Bu planları kabul edilir, tüm yol masrafları da karşılanırsa savaş ve içişleri bakanları ile görüşmek üzere Londra'ya da gidebilirlermiş. Vehip Paşa'nın Kiraz Hamdi'ye söylediğine göre sonradan iade edilmek üzere beş yüz bin İngiliz lirası da istenmiş³¹.

Muhbirlerin verdiği bu bilgiler Mehmet Ali ve Vehip Paşa'nın İngiliz Elçisine sundukları Ekim 1925 tarihli dilekçe ile de örtüşüyordu. Dilekçe şöyleydi:

1- Harb-i Umumi hasabiyle ne kıratda bir adam olduğum İngiltere'ce malumdur. Irak'a vücuda getirilecek kuva-yı muavene ve millie başkumandanlığına tayinim matlubdur [talep edilmektedir)].

2- Mustafa Kemal hükümetini yıktıktan sonra vücuda getireceğim Hilafet ve Saltanatı cami hükümetle İngiltere hükümetine tedâfüû ve taarruzî [savunma ve saldırı içeren] elli sene için bir ittifak akdi lazımdır.

3- Musul'da bir idare-i hususiye-i müstakile tesis ve Irak ile hükümet-i müstakilemiz arasında bir tampon olarak bulunması cihetini kabul ederim.

4- Musul petrol madenlerinin işletilmesini İngiltere'ye tevdi' ederim ve hasulatından yüzde on beşlik hükümetimize tevdiini şart koşarım.

5-Bundan gayrı talep olacak mevad hakkında Londra'ya gelerek müzakereye âmâdeyim³².

Dilekçe aynı zamanda Vahideddin'in de bu planın parçası ya da itici gücü olduğunu ortaya koyuyordu. Zira ikili aynı gün Vahideddin'e bir telgraf çekerek ondan 22 Eylül'de takdim ettikleri rapora karşılık evet ya da hayır yanıtı istemişlerdi. Yine dilekçenin ilk maddesinde yer alan Vehip Paşa'nın başkumandanlık talebi de San Remo'da 24-30 Nisan tarihleri arasında Vahideddin'in başkanlığında yapılan ilk toplantı ile örtüşüyordu. Zira o toplantıda Şeyh Sait isyanını kastederek “zamanında isyancıların yardımına yetişemedikleri ve mühim bir fırsattan istifade edilemediği” için üzüntüsünü dile getiren Vahideddin³³, “tedbirli ve nazik”, “tam manasıyla centilmen” bir adam diyerek diğer

³¹ CA, Bn: 01011913, Kn: 1/214, F:61, Ek 2. Yüzellilik eski Dahiliye Nazırı Cemal ve Kiraz Hamdi'nin ihbarları.

³² CA, Bn: 01011913, Kn: 1/214, F:61, Ek 1.

³³ EGM Arşivi, Dn: 12222/45, Bn: 8/B-12

İttihatçılardan ayırdığı, “*Ben her şeyi ondan beklerim ve bekliyorum*”³⁴ diyerek ne derece güvendiğini açıkladığı Vehib Paşa’yı katılımcılara “*Ordu ve Millet Cemaat-i İnkılabiyesi’nin kâid-i evveli*” yani başkomutanı olarak tanıtmıştı³⁵.

Bükreş’teki İngiliz Elçisi dilekçeyi ve talepleri Londra’ya bildirdi. Aldığı yanıtı da 14 Kasım 1925’te Vehip Paşa’ya değil, Mehmet Ali’ye bildirdi.

“*Bükreş İngiliz Sefarethanesi*

Azizim Mehmet Ali Bey

Teşrinisani 9 tarihli mektubunuzu aldım. İngiltere sefiri caniblerinin verdiği emir üzerine geçen ay zarfında beni ziyaret esnasında beyan etmek nezaketinde bulunduğunuz teklifata karşı İngiltere Hükümeti’nin böyle bir fikir beslemekte olmadığını kemal-i teessüfle arz eylerim.

İmza”³⁶.

Mustafa Kemal Türkiye’sini yıkmak için İngiltere’nin desteğini alamayan Mehmet Ali ve arkadaşları hedeflerine yeni destekçiler aramayı sürdürdü. Türkiye’nin yıkılıp yok olmasını isteyen Mehmet Ali’nin Mustafa Kemal Paşa’ya olan düşmanlığı “*şayan-ı hayretti*”. Romanya’da gazetelere verdiği mülakatta Gazi için “*C’est un monstre qui a soifdurouge-Kana susamış canavar*” diyerek hakaret etmeyi sürdürdü. Gerek onun bu hareketleri gerekse firarilerin yatağı haline gelen Köstence’deki gelişmeler Türkiye’yi harekete geçirdi. 1926 yılı başında Romanya Hükümeti’ne Köstence’deki muhaliflerin isimlerini içeren bir liste vererek Romanya’dan çıkarılmalarını istedi. Şubat ayında konuyu görüşüp karar bağlayan Romanya Hükümeti, 12 Şubat’ta Mehmet Ali’yi Krayova’da oturmaya mecbur etti. 4/5 Mart 1926 gecesi de kararı kendisine tebliğ etti. Mehmet Ali Köstence’den ayrılmak istemedi. Etrafindakilere, “*ben hürriyetimi muhâfaza için buraya geldim, onu kendi elimle kimseye veremem eğer kavânîn-i düvel ve hukûk-ı beşer hiçe sayılırsa biz de namus ve şerefimizle Romanya’yı terk ederiz*” diye söylenmeye başladı. Romenlere ise “*Şayet [Köstence’de kalmasına] müsaade edilmezse Fransa’ya kadar harcırahım verilmek üzere Romanya’yı hemen terk edeceğim*” deme kararı aldı ama Köstence’de kalabilmenin yollarını aramaya başladı. Eşinin İngiliz olmasını kullanarak İngiliz Elçiliği ile diyaloga geçti. Hasta ve deniz kenarında yaşamak zorunda olduğunu belgeleyen bir raporla Romen Hükümeti’ne

³⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222/45, Bn: 8/B-8.

³⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222/45, BN: 8/B-12. Göztepe Vehib Paşa’nın Vahideddin’in huzurunda “ ‘O Mustafa Kemal’i taht ve tacıyla beraber hâk ile yeksan etmek ahası âmâlimdir’ diye gürül gürül gürelediğini” söylüyor. (T.M. Göztepe, **Vahideddin Grubet Cehenneminde**, s. 137.)

³⁶ CA, Bn: 01011913, Kn: 1/214, F:61, Ek 3.

başvuru yaptı. İngilizlerin aracılığı ile Romanya Hariciye Nazır Müsteşarı Tataresco'nun desteğini aldı. Hatta Tataresco Türkiye'nin verdiği listeden onun adını çıkarmaya da kalktı. Ancak Romanya Hükümeti, müsteşarın bu girişimini onaylamadığı gibi Tataresco'nun girişimlerinden haberdar olan Türkiye'nin ısrarlı duruşu sonucunda Mehmet Ali Romanya'dan çıkarıldı³⁷.

D-PARİS'TE GEÇEN SÜRGÜN YILLARI

Mehmet Ali, Fransa'ya giderek Paris'i kendisine faaliyet merkezi yaptı³⁸. O günlerde yakınında bulunan Refi Cevad, Mehmet Ali için şöyle diyordu; "*hükümet, daha doğrusu milliyet düşmanlığı ile hissiyat-ı diniyeleri tahrik edeceklerle dindar, dinsizlerle münkir [dinsiz], vatan hislerine Hıristiyanî kadar lakayd, vicdanının karası yüzüne vurmuş berbat bir heriftir.*"³⁹ "*Mehmet Ali'nin evi bir (Dâr-ün nedve [fesat yuvası])dir. İran, Afgan sefirleri haftada bir iki defa muntazaman içtima ederler*"⁴⁰. Refi Cevad sürgündeki muhaliflerin Mehmet Ali'ye "*büyük bir muhabbetleri*" olduğuna da dikkati çekti. Öyle ki "*Yunanistan'da çıkan İtila, Suriye'de Vakit, Mısır'da Müsâvât [gazeteleri] doğrudan doğruya ondan direktif alıyor*"du. "*Muhalefetin temerküz eylediği nokta Mehmet Ali Bey'di*"⁴¹. Refi Cevat'a göre "*kin ve garaz kendisini o derece bunaltmış ki, maksadının husulü için bu adam her şeyi mubah görüyor*"⁴².

Kiraz Hamdi'nin verdiği bilgiye göre Avrupa'da Türkiye aleyhtarı çıkan yazılar da Mehmet Ali'yi mutlu ediyordu. 1926 yılı sonlarına doğru Çiçerin'in Fransa'ya geleceğini duyduğunda, Fransa ile anlaşacağını ve Türkiye'nin Doğu illerinden bir parçasını elde ederek İskenderun'a ineceğini iddia etti. Ona göre Fransızlar Suriye'de sonsuza dek yerleşmek istiyormuş. İtalyan gazeteleri Antalya'yı almak istediklerini alenen yazıyormuş. Bu durumda bir savaş çıkması kaçınılmazmış, savaş çıkınca da hayalleri "maddileşecekmiş". Kiraz Hamdi, çıkacak bir savaşta Türkiye'nin yok olacağı umudunu taşıyan Mehmet Ali'ye Türk ordusunun gücünden bahsedip tehlikeyi atlatması umudunu dile getirince de alaycı bir edayla onu "*çok vatanperver çok milletyetçi*" bulmuş, "*ben perişan olduktan sonra taş taş üstünde kalmasın*" demiş⁴³.

³⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 4/F 2, 3, 4 Bt: 12 Şubat 1927, 9 Mart 1927.

³⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/C 1.

³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-98, Bn: 1/D-5

⁴⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-98, Bn: 1/D-5

⁴¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-98, Bn: 1/C-1.

⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-98, Bn: 1/C-1.

⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/B 1, Bt: 26 Kasım 1926.

Mehmet Ali, 1927 yılı başlarında Fransa ve İtalya'dan umudunu kesmiş olmalı ki Kiraz Hamdi'ye Türkiye için dışardan gelebilecek bir tehlike olmadığını söyleyerek hayıflandı. Yüzellilik, firari ve Türkiye'deki destekçilerini kastederek “*Mustafa Kemal hükümet-i mütegalibe ve şakiyyesi*” nin içerden yıkılabileceğine işaret etti. En küçük bir olay, en önemsiz bir gelişme “*o şekavet ocağını*” yirmi dört saatte yıkabilirmiş. “*Ceyhan, Antep, Trabzon ve Kürdistan*” dağları şursuz çetelerle doluymuş. “*Malûm-ı âlileridir ki: Müstebid ve zâlim kuvvetler en zî-kudret göründükleri zaman helâk olurlar. Ekser büyük vak'alarla büyük istihzârât ile değil küçük hâdiselerle, sathî hazırlıklarla yıkılırlar*”⁴⁴. Bu düşünce 1927 yılındaki etkinliklerine zemin oluşturdu. Mustafa Kemal Türkiye'si'ne karşıt olanların yeterli güçte olmadığını, daha doğrusu parasız olduklarını düşünmüş olsa gerek ki bu eksigi, bulacağı dış destekçiler ile gidermeye yöneldi ya da istediği sadece paraydı. Türkiye'ye kin duyanları, kini olmayanların da çıkarlarını okşamayı tercih etti. Tüm bu faaliyetlerinde en büyük destekçisi de yine Gümülcineli İsmail oldu.

Öncelikli hedef Türk Hükümeti'ne karşı muhalif olan bütün kuvvetleri bir araya toplamaktı. Bunda başarılı da oldular. Asyalı çeşitli sürgünlerden oluşan bir teşkilat kurdular. Mehmet Ali, Asya-i Beynelmilel İttihat Cemiyeti ismini verdikleri bu teşkilatın adını kullanarak Paris'te yaşayan Rus Çarlık Hanedanı'ndan Grandük Kril'i, Kafkaslardan yapılacak baskıyla Rusya'daki iktidarı yıkacağına inandırdı. Ancak, bunun gerçekleşebilmesi için önce Türkiye'de iktidarı ele geçirip rejimi yıkmaları gerekiyordu. Tabii bunun içinde para. Kril'i bir milyon İsviçre frangı vermeye ikna ettiler, aldıkları ilk taksit olan iki yüz bin Frank'ı “*yediler*”⁴⁵.

Mehmet Ali, 1927 yılı Haziran ayı sonunda İngiliz olan eşi ve kızı ile birlikte Londra'ya gitti. Londra'da Yunan Hükümeti'nin temsilcileri ile görüşmeler yaptı, maddi-manevi destek aldı ve Paris'e döndü. Bir gazete çıkarmak ve canlandırmaya çalıştığı ‘Mukaddes İhtilal Komitesi ile benimsenen amaçları uygulamaya dökmek’ amacındaydı. Gümülcineli ile birlikte geniş bir örgütlenme yaptı, Rauf (Orbay) ve Rahmi beylerle görüştü, destek aldı. Onların da katılımı ile Taşnak Ermenilerle Kürtler arasında yapılan sözleşmeye ortak olundu. Türkiye'de rejimin yıkılması, iktidarın ele geçirilmesi karşılığında Ermenilere, Erivan'dan İskenderun'a kadar ekonomik, sosyal ve siyasal haklar vaadedildi. Bu destek karşılığında Taşnak komitelerinden 250 bin Frank alındı. İlk

⁴⁴EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/D 4, Bt: 11 Şubat 1927.

⁴⁵EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: B 4-5 (Beyrut Başkonsolosluğunun 1.3.1928 tarihli raporunun Grandük Kril'e ait kısmının sureti)

taksit olarak aldıkları parayı yedikleri için Taşnaksutyun Komitesi dolandırıldığını anladı ve para ödemeyi kesti⁴⁶. Mehmet Ali bir yandan para aldığı kişi ve kurumlara faaliyete geçtiğini göstermek, diğer yandan Gümülcineli'yi uzaklaştırmak amacıyla onu Suriye'ye gönderdi. Ona hazırlanan programı Kürt ve Çerkes reislerine kabul ettirmek görevini verdi. Gümülcineli İsmail ise Kiraz Hamdi Paşa'ya göre Suriye'deki vaktini "*kadınları otel odalarına kapatarak*" geçirmişti⁴⁷.

Mehmet Ali, 1930 yılı ortalarında göçmenlerin, sığınmacıların, muhaliflerin Türkiye'deki haklarını korumak amacıyla "*Türk Mağdurini Siyasiye Cemiyeti [ya da Türk Siyasi Mültecileri Cemiyeti]*" adı ile bir örgüt daha kurdu. Aslında Fransa'da pek çok milleti temsil eden bu tarz cemiyetler kurulmuştu ve Fransız Hükümeti de bunlara maddi ve manevi yardım yapıyordu. Sanırım Mehmet Ali'yi kamçılaman da hükümetin bu duruşu oldu. Daha sonradan Ofis/Büro adını alacak olan bu örgüt, Fransa Hükümeti'nce tanındı, Resmî Gazete'de de ilân da edildi. Buna göre Başkan eski Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın oğlu Ahmet Rıfat'tı. Üyeleri arasında Selim, Gürcü Faruk, Miralay Tahir ve Emcet'in adı geçiyordu⁴⁸. Milletler Cemiyeti tarafından "*Muhacim ve Mağdurin*" şubesine kayıt edilerek resmen onaylanan Cemiyet çalışmalarına başladı. Ahmet Rıfat'ın başkanlığının da "*resmiyette*" olduğu böyle anlaşıldı. Asıl başkan Mehmet Ali idi. O, Milletler Cemiyeti nezdinde girişimlerde bulunarak maddi yardım talep edebilmek için siyasi sürgünlerin isimlerini toplamaya yöneldi. Fırarilerden Namık'a gönderdiği mektupla ondan iki liste istedi. İlki Yüzelliliklere, ikincisi de liste haricindeki mağdurlara ait olacaktı⁴⁹. Türk Mağdurin-i Siyasiye Cemiyeti'ne, Türkiye'den Paris'e gelerek tıp ve hukuk öğrenimi gören birkaç öğrenci de üye oldu. Yurtdışındaki sürgün Türklerin haklarını korumak amacıyla olduğunu belirten bu cemiyet, Türkiye'nin yurt dışından borç alamaması için yoğun uğraş da verdi, Fransızlara "*Kemalistlere para vermeyiniz*" propagandası yaptı⁵⁰.

Mehmet Ali'nin Paris'te oluşturmak istediği bir başka siyasal örgüt de Demokrat Parti'ydi. La Republique Enchainée, Türkçe Açık Söz, Sada-yı İslâm ve İntibah gazetelerinin Demokrat Parti'nin yayın organları olduğunu açıklayan Mehmet Ali, partinin taslak bir programını da hazırladı⁵¹. Programın tam metni elimizde olmamakla

⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: D 1.

⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: B 5.

⁴⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 9, Bt: 15 Temmuz 1930.

⁴⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/C 9, Bt: 28.6.1932.

⁵⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 9, Bt: 15 Temmuz 1930.

⁵¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 13, Bt: 12 Temmuz 1931.

birlikte Mehmet Ali'nin 20 Eylül 1931 tarihli mektubundan anladığımız kadarıyla Parti, “*yarın Türkiye’yi idare etmeye aday, adil bir hükümetin temelini kurmuştu*”. Partinin devamı ve amacın gerçekleşmesi için muhaliflerin birleşmesi gereğinden bahsedilmişti. Programı İslâmcıydı. Siyasî ve iktisadî inkılaplarda meşrutiyetçi ve terakkiperver olan partinin o gün için millete Saltanat ve Cumhuriyet rejimi vadetmeye hakkı olmadığından da bahsedilmişti. İnkılap sonucu açılacak mecliste milletvekilleri hangi hükümet şekline karar verirse, o kabul edilecekti⁵². Hükümet şeklinin belirlenmesini ikinci derecede gören Demokrat Parti'nin Meşrutî Saltanatı kabul edeceği, gerekirse Cumhuriyet şekline de itiraz edilmeyeceği belirtildikten sonra, hilafet sorunu büyük önem taşıdığı için, ilerdeki şekil Cumhuriyet dahi olsa, Cumhurbaşkanının aynı zamanda halife olması parti tarafından benimsenmişti. Demokrat Parti'nin kesin programının Paris'te yapılacak kongre ile belirleneceğini söyleyen Mehmet Ali, partiye “*Türk Meşrutî Demokrat Partisi*” isminin verilmesini de daha uygun buluyordu. Böylece partinin Türkiye'deki Cumhuriyet Halk Fırkası ile isim benzerliği de ortadan kaldırılmış olacaktı⁵³. 12 Temmuz 1931 tarihli mektubunda kendisine taraftar Türkiye’de birçok arkadaşı olduğunu söyleyen Mehmet Ali⁵⁴, 3 Ekim 1931’de ise partinin günden güne kuvvetlendiğini ve her taraftan başvurular geldiğini yazdı⁵⁵. Belgelerden anlaşıldığına göre Mehmet Ali, 1932 yılı Haziran ayında hâlâ Demokrat Parti’yi kurmak için uğraşüyor, Paris’te Rıza Nur, Rahmi ve Rauf beylerle aynı amaçla görüşüyordu⁵⁶. Partinin çatısı altına Tarikat-ı Salâhiye üyesi eski İstatistik ve Muamelatı Zatiye Müdürü Şeyh Ali Ramiz’i de almıştı ki Ramiz, “*ötede beride*”, “*Biz Mustafa Kemal’in taşı ile onun başını koparacağız*” deyip duruyordu. Eş zamanlı olarak eski halife Abdülmecid ile ilişkisini korumaya ve desteğini sürdürmeye de çalıştı. Hatta, “*Bırakınız zamana uygun bir maske ile ortaya çıkıp işleyelim. Muvaffak olduğumuz anda maskeyi atar ve Hilafet ve Saltanat-ı Osmaniyeyi ihya ile âlem-i İslamiyet’in afezinine mazhar oluruz*” sözleri ile devrik halifeyi güdülemeye, istediği desteği yani maddî yardımını almaya çalıştı ve başarılı da oldu⁵⁷.

Mehmet Ali de boş durmadı. HİF lideri Sadık ile haberleşti. Gönderdiği mektupla O’nu Paris’e çağırdı ve Mukaddes İhtilal Cemiyeti’nin başkanlığını üzerine almasını istedi. Bunun “*vatani bir zorunluluk*” olduğunu vurguladıktan sonra Mustafa

⁵² EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/C 3.

⁵³ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/C 4.

⁵⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/B13.

⁵⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/C 4.

⁵⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 5/C 3.

⁵⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 4/C 6, Bk. 29 Mayıs 1932 (686’nın raporu).

Kemal'i işaret ederek “*Hazreti Peygambere baldırı çıplak Arap diyen ve Kuran'ı azîmüşşan'ı fırlatıp yere atan ve terakki ve cumhuriyet maskesi altında bütün bir vatani Neron'a rahmet okutan bir zulüm altında inleyen bu kâfire, zillet ve sefahate karşı ordunun başında harekete geçmek zamanının geldiği*”ni söyledi⁵⁸. Gazetesinde hakaretlerini sürdürdü. Hedefinde kendisine de muhalefet eden muhalifler vardı. Ankara'ya jurnal yapmakla suçladığı bu muhalifleri sütunlarında teşhir edeceğini söyleyerek tehdit etti. Kiraz Hamdi'nin, Refi Cevad, Reşat Halis, Refik Halid ve Ömer Fevzi'nin ajan olduğunu söyledi⁵⁹. Refik Halid (Karay) de Vahdet gazetesinde Mehmet Ali'nin Cumhuriyet aleyhindeki yayınlarına karşı Türkiye'deki rejimi savunan yazılar yazdı, hatta bu nedenle Taşnaksutyun Cemiyet üyelerince tehdit edildi⁶⁰. Mehmet Ali de Refik Halid'le Vahdet'in sahibi Nuri Genç aleyhinde Ceza Mahkemesine başvurarak “*kınama ve kötöleme*” davası açtı, avukatları da Nizamettin Kibar ile Ermeni Tabzaryan oldu. Ama sonuç alamadı⁶¹. Arif Oruç ve Taşnaksutyun Cemiyeti ile ortaklaşa uyuşturucu madde kaçakçılığı yaptığı da belgelenen⁶² Mehmet Ali örgütsel ve bireysel çalışmalarını gazeteciliği ile destekledi.

1-La Republique Enchainée ve Mustafa Kemal Türkiye'si'ne Saldırıları

Mehmet Ali örgütsel çalışmalarını gazetecilikle bütünleştirdi. 1930 yılında Paris'te Refi Cevad⁶³ ve Ahmet Rıfat ile yaptığı toplantı sonunda Abdülmecid'den aldıkları para ile La Republique Enchainée (Zincire Vurulmuş Cumhuriyet) adlı Fransızca bir gazete çıkarma kararı aldılar⁶⁴. Gazetenin ekonomik kaynakları Abdülmecid ile sınırlı kalmadı. Mehmet Ali'nin, karısı aracılığıyla Londra'daki İngiliz gizli servisinden otuz beş bin Frank alınmıştı⁶⁵. Abdülhamit'in küçük oğlu Abid Efendi de yardımda bulundu⁶⁶. Ayrıca, Fransız “*L'Ami du Peuple*” ve “*Figaro*” gazetelerinin sahibi “*François Goty*”den 1000 Frank aylık, Samatra Sultanı ile Hintli Müslümanlardan yaklaşık 20 bin Frank⁶⁷, Yahudi Rot Bey'den “*yüklü miktarda maddi yardım*” alındı⁶⁸. Rot Bey'in dışında gazeteye maddi yardımlarda bulunan iki Yahudi'nin gazeteden ayrılarak bu

⁵⁸ EGM Arşivi, Dn:12222-45/2, Bn: 5/C 14, Bt: 2. T.E. 1931.

⁵⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 11.

⁶⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 1/F 10, Bt: 28.9.1935.

⁶¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-100, Bn: 1/F 12.

⁶² EGM Arşivi, Dn: 12221-1 Umumi Dosya, Bn: 2/B 8.

⁶³ Türkiye'nin muhbiri olan Refi Cevad bu bilgileri MAH temsilcisine iletmiştir.

⁶⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/E 10; Vakit Gazetesi, 7 Temmuz 1930.

⁶⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/E 13, Bt: 14.12.1931.

⁶⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/E 1.

⁶⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/A3, Bt: 22.11.1931.

⁶⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/E 11, Bt: 4.2.1932.

yardımı kesmesi üzerine Mehmet Ali, Rıza Nur ile ilişkiye geçerek İttihatçıların yardımını sağlamaya çalıştı⁶⁹. Yüzellilik Tahir ise parasızlık nedeniyle bir ara yayınına ara verildiğinde gazetesinin yeniden çıkarılması için gerekli olan parayı Mısırlı Prens Lütfullah'tan alarak Mehmet Ali'ye verdi⁷⁰.

İlk sayısı büyük olasılıkla 1930 yılı Şubat ayında⁷¹ çıkan gazete 4 sayfa olarak, 15 günde bir “*Türk Demokrasisinin Organı*” olarak yayın hayatına girdi. Tanesi 50 santim, yani yarım Frank'tı. Yazı kadrosu Mehmet Ali ile birlikte Yüzelliliklerden Trabzonlu Ömer Fevzi, Refi Cevad ve Ahmet Rıfat'tan oluşuyordu. Başyazar Necati Rıfat'tı ve “*Albert Hayon*” takma adını kullanarak yazılarını yayımladı⁷². Yunanistan'da yaşayan Yüzelliliklerden İşkenceci Adil'in karısı Emine Hanım gazetelerin Selânik'teki Ermeniler arasında okunmasına aracılık etti⁷³. Yine Yüzellilik polisler arasında yer alan ve Mehmet Ali'nin Yunanistan'daki temsilcisi, hafiyesi, propagandacısı konumunda olan⁷⁴ Namık Hilmi de gazetenin dağıtımında etkin rol aldı⁷⁵.

La Republique Enchainée Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e, rejime, genç Türkiye'nin devlet adamlarına ve devrimlere karşı saldırganca bir tutum takındı⁷⁶. Mehmet Ali'nin Mustafa Kemal'e çektiği telgraflar da burada yayınlanmıştı⁷⁷. Cumhuriyet hükümeti ile ilgili pek çok yalan haberi de sütunlarına taşıyıp yorumladı. Gazetenin yayın hayatına girişi Türk basınında da yankı buldu. Vakit'te Mehmet Asım gazetenin isminde “*Cumhuriyet*” sözcüğünün kullanılmasını eleştirdi.

“Mütareke denilen meş'um devir esnasında Türk vatanını bir ecnebi müstemlekesi haline getirmek için çalışmış, esir bir vatan parçası üzerinde vatan haini Vahideddin'in saltanat kurmasına hizmet etmek için ellerinden gelen her türlü kirli çarelere başvurmuş olan bu adamlar alınlarında (150)lik damgası bulunduğu halde hiç sıkılmadan şimdi cumhuriyetçi olmuşlardır. ... Alınlarındaki Yüzellilik damgasını saklamak için yüzlerine geçirdikleri cumhuriyetçi maskesi altında gene eski maksat ve mesleklerine devam etmektedir(ler)”⁷⁸.

⁶⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn:4/F2, Bt: 11.1.1931.

⁷⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-6, Bn: C 11, Bt: 8.2.1933.

⁷¹ 5 Mart 1930 tarihli Vakit gazetesi bu gazetenin 2. sayısına atıf yapıyor.

⁷² EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/E 13, Bt: 14.12.1931.

⁷³ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/F 8, Bt: 23.5.1932.

⁷⁴ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/C 7.

⁷⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-90, Bn: 3/C 11, Bt: 11 K.E. 1932, 686'nın raporu.

⁷⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 10.

⁷⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-107, Bn: 2/E 10..

⁷⁸ Mehmet Asım, “Yüzellilikler Pariste Faaliyette”, **Vakit**, 5 Mart 1930, Sayı 4366, s. 1, 4.

Gazete 1930 Şubat sonunda yayınlanan 2. sayısında Türkiye'nin doğu illerinde ve bu illere sınır olan bölgelerde yaşayan Kürtleri ve Ermenileri savunan bir yazı yayınladı. Buna göre Doğu illerinde bir Kürt isyanı olmuş. İsyanın nedeni Türk Hükümeti'nin Şeyh Sait meselesinden beri bu bölgede uyguladığı baskı politikası imiş. Bununla birlikte hükümet isyanı Kürtlerin ve Ermenilerin kışkırtmalarından bildiği için 5000 Ermeni'yi Doğu illerinden Suriye'ye atarak ve göç ettirerek karşılık vermiş. Göç eden Ermenilerin durumu o kadar acınacak haldeymiş ki Cenevre Kızılhaç Cemiyeti'nin insanî duyguları harekete geçmiş ve Cemiyet, Suriye'ye yardım heyetleri göndermiş. Ardından Kürtlerle Ermeniler arasında bir toplantı olmuş. Fakat bu toplantı kışkırtıcı bir nitelik taşıymıyormuş, aksine Doğu illerinde yeni bir isyan çıkmasına engellemek amacıyla yapılmış.

Oysa bu makalenin yazıldığı tarihlerde doğu illerinde çıkmış bir isyan yoktu. Dolayısıyla Suriye'ye göç ettirme olayı da uydurmaydı. Mehmet Asım da haklı olarak *"Memleketin bir köşesinde bu kadar mühim hadiseler oluyor da koca Türkiye'de tek bir kimsenin haberi olmuyor. Buna rağmen Paris'teki Yüzellilikler malumat alıyor ve neşeleniyor"* diyerek uydurma habere isyan etti. Ona göre Mehmet Ali ve arkadaşlarının asıl amacı *"Türkiye'nin dahili vaziyetini karanlık göstererek düşmanlara ümit vermek ve onlardan hizmet bahşişi koparmak"*⁷⁹, *"şark vilayetlerindeki Kürtler ile Ermenileri müşterek isyan hareketine sevk ederek buralarda suları bulandırmak ve sonra bulanık suda balık avlamaktan ibaret[ti]"*⁸⁰.

Mehmet Asım'ın da dediği gibi Doğu illerinde Şubat ayında çıkmış bir isyan yoktu. Ancak Şeyh Sait isyanından itibaren bölgede pek çok ayaklanma girişimi olmuş ve bunların hemen hepsi Kürt bağımsızlığı altında yabancı propaganda ve destekleri ile beslenmişti⁸¹. 1925 ve 1927 yıllarında Ağrı Dağı çevresinde çıkan isyanlar ise isyancıların İran'a sığınmaları ve arazi koşulları nedeniyle tamamıyla söndürülememişti⁸². Bu olaylarda başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin kışkırtması, bu kışkırtmalarla Ermeni ve Kürtlerin eylemliliği, daha sonra da örgütleri Hoybun'la Türkiye'ye karşı birleşmeleri etkili olmuştu. Bu birleşmeye Ortadoğu'da başta

⁷⁹ Mehmet Asım, "Yüzellilikler Pariste Faaliyette", 1, 4.

⁸⁰ "Bir Varakpâre", **Vakit**, 18 Eylül 1925, No: 2415, s. 4.

⁸¹ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 168. Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra Raçkotan ve Raman tedip harekâtı [9-12 Ağustos 1925] yapılmış, ardından Koçuşağı [7 Ekim-30 Kasım 1926], Mutki [26 Mayıs-25 Ağustos 1927] ve Asi Resul [22 Mayıs-3 Ağustos 1929] ayaklanmaları bastırılmıştı.

⁸² Mehmet Köçer, "Ağrı İsyanı (1926-1930), **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14, S.2, Elazığ, 2004, s. 379-388.

Çerkes Ethem olmak üzere Yüzelliliklerin de eylemsel katkısı olmuştu⁸³. La Republique Enchainée’de Mehmet Ali’nin ‘Kürtlerle Ermeniler arasında bir toplantı olduğunu’ kabul etmesi de onca uydurma bilgi arasında gerçekçiydi. Ağrı çevresindeki kaynaşma da sürüyordu. Hatta Cumhurbaşkanı başkanlığındaki Bakanlar Kurulu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve I. Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey’in de katılımları ile 28 Aralık 1929’da yaptığı toplantıda 1930 yılı Haziran ayında Ağrı’da tenkil harekâtına girişilmesine karar vermiş ardından harekât Eylül ayına ertelenmişti⁸⁴. Eylül ayına doğru Urfa’da çıkan Milli Gazete bölgedeki kaynaşmalarda Yüzelliliklerin de payı olduğuna işaret ederek Mehmet Asım’ın daha Mart ayında dikkati çektiği işbirliğini doğruladı. Gazete Yüzelliliklerden Kiraz Hamdi’nin on gün Irak’ta kaldığına, Şerif Hüseyin’den Kral Faysal’a bir mektup getirdiğine, Sarayda Faysal tarafından ağırılanıp onunla uzun uzadıya konuştuğuna ve İngilizlerin karargâhına davet edildiğine dikkati çekti. Yine “*Kürt reisleri ile teması pek fazla*” olan Çerkes Ethem’in Irak kuzeyinde “*cevelan*” yaptığı, “*bu cevelanlarında İslamiyete, hilafete ve bazı tahrikatlara dair yazıları havi kitaplar dağıttıkları*” da anlaşılmıştı. Milli Gazete’ye göre “*Bu adamların Kürtlük meselesini körükleyerek karanlık emellerine yol vermek istedikleri*” belliydi⁸⁵. Mehmet Asım da Mehmet Ali ile Kiraz Hamdi’nin uzun yıllar Romanya’da birlikte olduklarından yola çıkarak La Republique Enchainée’in yazıları ile Kiraz Hamdi’nin Irak ve Musul’daki girişimleri arasında bağlantı kurdu. Ağrı Dağı olaylarında Hoybun ile birlikte her ikisinin de parmağı olduğunu belirtti⁸⁶. Haklıydı da zira bu gelişmeler Mehmet Ali ve arkadaşlarının 1927 Temmuzunda başlayıp 1928 Şubatına kadar Ermenilerle sürdürdükleri ve o tarihte Türkiye’yi yıkmak amacıyla Kürt Ermeni ortak cemiyeti Hoybun ile yaptıkları sözleşmenin bir uzantısı idi. Kiraz Hamdi’nin ise bölgede bulunmasının amacı muhalefeti birleştirmektir. İngilizlerden aldığı para ile yaptığı Avrupa seyahatinin ardından bölgeye gelmişti⁸⁷. Muhbiri olduğu Türk istihbaratına ise Türkiye’ye bilgi toplamak amacıyla bu seyahate çıkacağını bildirmişti⁸⁸.

⁸³ Ş. Halıcı, **Ethem**, s. 342 vd.

⁸⁴ Bu tarihten sonra bölgedeki gelişmeler dikkatle gözlenmeye başlanmıştı. 1 Şubat 1930’da I. Genel Müfettişlik 7. Kolorduya “Son günlerde çeşitli kaynaklardan alınan habere göre, bazı İngiliz ajanları ile Kürt reisleri ve Kürt örgütlerinin hudutlarımız boyunda kışkırtmada bulduklarını” rapor etmişti. 7. Kolordu da “Kürtlerin bu sene ilkbaharda kolordu bölgesinde bir ayaklanma için hazırlandıkları ve bu maksatla da İngilizlerden top, uçak ve çok sayıda silah satın aldıkları ... Kürtlerin ayaklanma için en elverişli zaman olarak bu seneyi seçmeleri muhtemeldir” yanıtını vermişti. (**Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar**, s. 329, 331.)

⁸⁵ Milli Gazete’den naklen “150 likler”, **Vakit**, 7 Temmuz 1930, Sayı 4487, s. 1, 2.

⁸⁶ “150 likler”, **Vakit**, 7 Temmuz 1930, Sayı 4487, s. 1, 2.

⁸⁷ “Bir İstihbarat Raporu”, Tarih ve Toplum, 12, S.73, Ocak 1990, s. 50-51.

⁸⁸ EGM Arşivi, Dn: 12222-1, Bn: 3/E 3, 2, Bt: 4 Mayıs 1928.

La Republique Enchainée'in yayınları Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanırken hükümeti de harekete geçirdi. Türkiye Cumhuriyeti, gazetenin ülkeye girişini Bakanlar Kurulu kararı ile yasakladı. Ancak gazetenin diğer Fransız gazetelerine sarılı olarak yurda sokulmaya çalışıldı⁸⁹. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığı, valiliklere gönderdiği yazı ile gazetenin il sınırı içine girip girmediğinin araştırılmasını istedi. Bu araştırmalar sonucunda Kilis'te Eczacı Zekeriya adına gönderilen 15 Temmuz 1930 tarihli nüshası ele geçirildi⁹⁰. Beş nüsha olarak Kilis'e gelen gazetelerin Paris'te Tıp öğrenimi gören Kilisli Ahmet tarafından gönderildiği belirlendi. Gazetenin bir nüshası işgal günlerinde Fransızlara tercümanlık yapmış olan ortaokul öğretmeni Sait Bey'e⁹¹, diğerleri ise; Canbolatzâde Ali, Diş doktoru Galip ve ortaokul müdürü Fikret Mesut'un adresine gönderilmişti⁹².

Gazeteyi Türkiye'ye sokabilmek için her yola başvuran, hatta Fransız pulları yerine Mısır ve İsviçre pulları da kullanan⁹³ Mehmet Ali, yasak kararının ardından gazetede yayınladığı bir açık mektupla İsmet Paşa'yı hedef aldı, şöyle seslendi:

*“Kemalist Cumhuriyetin Başvekili İsmet Paşa Hazretlerine açık mektup
Efendim,*

Gazetemizin Türkiye'ye men-i ithali hakkında taraf-ı devletlerinden bir irade sadır olduğunu haber aldık. Bütün posta idareleri bu gazetenin gönderilen adreslere verilmemesi için emir almışlar ve hatta sehven Türkiye'ye girecek nüshaların müsadere edilmesi ve üzerinde bu gazete bulunanların tevkif ve zabıta idariye nezdinde sevkiyle şediden tecziye olunmaları polise emir buyurulmuş.

Demokrat ve Liberal Cumhuriyetin Başvekili Paşa Hazretleri! Size soruyoruz, böyle keyfi emirlerin sebebi nedir? Gazetemiz komünist temayulati perverde etmediği gibi anarşist gazetesi de değildir. Gazetemiz siyasi, mutedil, münevver ve ciddi insanlara mahsustur. Bütün kabahati millete hakikati söylemesidir. Uzun bir zamandan beri mevkii iktidarı elinize aldığınızdan beri BMM huzurundaki mutantan taahhüdâtınızı nakşederek milletin siyasi, içtimai haklarını ve hatta layezal haklarını gasp ettiğiniz millete öğretmekliğimizdir. Zalim-i idarenizin gerek kasten gerek sehven irtikap edilen hatalarla lekelendiğini, milletin menafi-i hayatiyesinin mutazarrır olduğunu ve bütün zaman-ı idarenizin yalnız devletin

⁸⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: C 5, Bt: 6.9.1930.

⁹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: C 8, Bt:23.8.1930.

⁹¹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: C 9, Bt: 17.7.1930.

⁹² EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: C 11.

⁹³ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/E 9, Bt: 24.4.1933.

değil bizzat Türk Milletinin mevcudiyetini tehlikede bıraktığını hatırlamamızdır. Gazetemizin kusuru, yeniçeri azmanı Enver ve Cemal Paşaların, Nazım ve Baha Şakirlerin leim [alçak] idareleri altında milletin kurban olduğu meşum, feci emrivakilerden içtinab için ittihazı tedabire milleti teşvik etmesidir ki, sizi tehevür ve vicdan azabı altında gazetemize karşı biaman ve haksız tedbirlerle uğraştırıyor. Bütün matbuatı aleyhimizde en menfur iftiralara sevk ediyorsunuz. Kullandığınız bu müdafaa silahının modası geçti.

Zecri tedbirlere rağmen gazetemiz sizi korkutacak kuvveti ve feyizli tesiratını husule getirmiştir. Eğer resmî, idari tehevürler ve dessor (aldatıcı) kinlerle gazetemiz sizin için, Büyük Millet Meclisi'ndeki "evet efendimciler" için ve matbuat için bir canavar gibi görünüyorsa buna mukabil hakiki vatanperverleri uykularından uyandırmak için de müessir [etkili] bir münebbih [uykudan uyaran] tir.

Makalelerimiz Paris'teki Sefir Fethi Bey üzerinde o kadar şiddetli bir tesir yapmış ve sinirlerini oynatmıştır ki mumailleh rahat ve huzurunu 300 İngiliz lirası maaşını feda ederek millet namına hesap sormak için Türkiye'ye gitmiştir. Siz bunu kendi lisanınızla kavga aramak diye tasvir ediyorsunuz.

İzmir'de 60 bin kişi tarafından Fethi Bey'e yapılan muazzam ve heyecanlı istikbal ve firkanız aleyhindeki tezahürat, zabıta memurlarınız tarafından dökülmesine sebebiyet verilen kanlar yakın bir adaletin müjdecisidir ki kuvvetliler ittihaz edecekleri tedbirlerle suiakibete uğramaktan kendilerini kurtaramayacaklardır. Siz rüzgar ektiniz, kasırgadan başka bir şey biçemezsiniz. Başvekil Paşa Hazretleri, gazetemiz heyeti tahririyesinin hürmetlerine itimat buyurunuz"⁹⁴.

Mehmet Ali bu tarihten sonra da Türkiye'deki siyasal ve toplumsal gelişmelerden yola çıkarak Cumhuriyet'i ve Mustafa Kemal'i hedef almayı sürdürdü. Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşunu fırsat bilerek 1 Ekim 1930 da yazdığı makale ile kışkırtmalarını sürdürdü. Çok partili demokrasiye geçiş mücadelesini "komedi"ye benzeterek şunları yazdı:

"İki aydan beri Türkiye'de cereyan eden vukuat tam bir komedi tavsifine layıktır... Fethi Bey ılımlı ve Fransız dostudur, diye işaa olunacak, iktidara geçirilecek ümidiyle Fransız siyasi ve mâli makamları iğfal edilmiştir. Türk Milletinin rızası hilafında, Rusya'nın kölesi olduğu da bildirilmiştir. ... Büyük Millet Reisi

⁹⁴ La République Enchainée, 1 Ekim 1930; EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: E 5.

Viyana'dan geçerken Türkiye için siyasi bir fırkanın kâfi ve memlekete daha elverişli olduğunu söylemişti. İzmir'de ve başka yerlerde meydana gelen olaylar bunu yalanlıyor. İktisâdi ve mali buhran memleket için o kadar elimdir ki Mustafa Kemal yeni bir manevra hazırlamaya mecbur olmuştur. Bunu memleketimizin selameti için yeni bir suikast telakki ederiz. Mustafa Kemal şeflerine, dostlarına, silah arkadaşlarına ve 1919 senesinde Damat Ferit Paşa kabinesine, özel yaveri bulunduğu Altıncı Mehmet aleyhine suikastler yapmakla hayatını geçirmiştir. Ferit Paşa kabinesi ona güvenerek bir istilâ ihtimaline karşı askeri ve milli kuvvetler oluşturmaları için kendisine mutlak yetki vermişken diktatör, kıyam ve isyan etmiştir. Şimdi de kendi kurduğu Cumhuriyet idaresine karşı hükümet darbesi mahiyetinde bir suikast düzenliyor. Kendisinin sadık bir adamı olan Fethi'nin idaresi altında adeta bir mobilya ısmarlar gibi yeni bir parti teşkil ettiriyor. Halbuki bu fırka milletin arzularından hiç birini tatmin etmiyor. Sonra siyasi bir fırka için elzem olan unsurlardan yoksundur. Unvanı bir anlam ifade etmediği gibi programı da İstanbul matbuatının itirafı vechiyle Mustafa Kemal ve İsmet'in partisinin programından farklı değildir. Türkiye'de oynanılan komediler İsmet Paşa kabinesinde tebeddülât, yeni bir fırkanın teşekkülü, hep diktatörün milli hakimiyete karşı tasdim ettiği yeni birer suikast alametidir. Memleketin sefaletinden Mustafa Kemal sorumludur. Eğer 1923'de iktidar mevkiinden çekilmiş olsaydı, vatanına büyük bir hizmet etmiş olurdu. Bütün fenalıkların ilk sebebi vaziyet üzerinde nafiz oldukça Fethi'nin iktidar mevkiine geçmesi semere vermeyecektir. Bununla birlikte Fethi'nin bir meziyetini takdir ederiz. İktidar mevkiinde iken hainlerin firarlarını örter 1918'de ittihatçı dostlarına öyle yapmıştı”⁹⁵.

15 Şubat 1931 kaleme aldığı “Terör” başlıklı, süslü kelimelerle dolu yazısı ise Menemen'de irtica hortlamışken yazılmış, Türkiye Cumhuriyeti ve kurucusu hedef alınmıştı.

“Robespierre, demokratik bir hükümetin temel ilkesinin erdem, fazilet olduğunu, bunu sağlamak için kullandığı aracın ise terör olduğunu söylemiştir. Fransız Konvansiyon (Kurucu Meclis) üyesi tarafından ortaya atılan bu ilke Türk Cumhuriyeti'ne uygulanabilir mi? Bir asker zekasından doğan öyle sahte bir Cumhuriyetin, Robespierre'in imza ettiği ideal rejimle hiç bir ortak yanı yoktur. Bunun tersine, Cumhuriyetin erdemini empoze etmek için terörü kullanan ve

⁹⁵ La République Enchainée, 1 Ekim 1930; EGM Arşivi, Dn: 12222-45/1, Bn: 4/E 4.

Türkiye’de özgürlüğün ve kardeşliğin gerçek temsilcilerine karşı idam sehpasına başvuran Mustafa Kemal vardır. Ülkemizde Cumhuriyet; pasifliği, aynı mezhepten olmayı, Türklere boyun eğmeyi ifade eden kelimedir. Mustafa Kemal’i Osmanlılardan ayıran akıttığı kan ve idam cezasına olan büyük eğilimidir. Bu haliyle O, Romen İmparatoru Caligula’ya benzemektedir. Kemalist Rejim bir terör rejimi olsa bile bunu kim söyleyebilir: 1925 yılında 14 masumun hükümete karşı geldikleri gerekçesiyle başları alındı; bunların Tarikât-i Selâhiye üyesi olduğu açıklandı. Hayatını kaybedenler arasında hükümete karşı bu tür bir organizasyonda yer almayanlar bile vardı. Zaten Ankara’da tasarlanmış en basit bir itiraz bile mahkemelerin idam kararı almasına yetiyordu. Aynı dönemde, yüzlerce Kürt benzer gerekçeyle idama mahkûm edildi. Bugün Menemen ayaklanması yine birçok cinayete bahane olmuştur. Zaten daha başında onlarca kişiden çoğu idama mahkum edilmiştir. İnsan kendi kendine bu gözü dönmüşlüğü’nü nedenini soruyor. Diğer ülkelerde ilk sorgularında salıverilen masumlar niçin burada kurban ediliyor. Uzun zamandan beri Kemalizm’in zorba ve keyfi yönetiminin kurbanı olan biz, bu masum insanların önünde saygıyla eğiliyor ve oç alacağımız zamanı ve gelecek kuşağı bekliyoruz. Bu trajik koşullarda tüm kalpler yasta, tüm bilinçler korku içinde, insan hayatı ve çıkarları bir oyun haline gelmiştir. Halkın vekilleri ise otoritelerini kaybetmişlerdir. Bu durum da, gerçek Türkler için önemli bir bilgi veriyor. Zira artık parlamentodan hiç bir şey umulamayacağı biliniyor ve yasal hakları kurtarmak için enerji harcamaya gerek kalmamıştır”⁹⁶.

Aynı sayıda Mehmet Ali “Kemalist terörün kurbanlarının” tam listesini de verdi ve Halep’te yayınlanan, Doğru Yol gazetesine atıf yaparak, Kemalist Hükümetin İstanbul camilerinde dağıttığı el ilânları ile insanları ahlaklı olmaya, laikliğe ve din eğitime karşı gelmeye davet ettiğini iddia etti.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ‘içerde ve dışarıda Türkiye’nin güvenliğini zedeleyen, devletin nüfuz ve itibarını kırmak amacıyla Cumhurbaşkanı’nın ve devlet adamlarının onuru ile oynayan, yalan haberlerle dolu olan’ bu gazetenin kapatılmasını gerekli gördü. İçişleri Bakanlığı aracılığıyla Fransa Hükümeti nezdinde⁹⁷ “beş kişiyi geçmeyen dolandırıcı ve serserilerin dost bir ülke aleyhindeki alçakça tecavüzlerine hiç bir devletin izin vermemesi gerektiği” gerekçesi ile girişimlerde bulundu⁹⁸. Ne var ki

⁹⁶ **La Republique Enchainée**, 15 Şubat 1931, Sayı 26.

⁹⁷ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/F 11, Bt: 2.1.1932.

⁹⁸ **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/F 12, Bt: 2.1.1932.

Fransa İçişleri Bakanlığı Mehmet Ali'ye gazetede Mustafa Kemal'in özel yaşamına ait yazılara yer vermemek kaydıyla diğer konularda istediğini yazma izni verdi. Mehmet Ali bu isteği bile protesto etti⁹⁹. Oğluna yazdığı mektupta ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in kendisine bir “memur” gönderdiğini, “önemli bir para vaadinde bulunduğunu” ancak “ecdadını satmayacağı gerekçesi ile” isteği geri çevirdiğini yazdı¹⁰⁰ ve saldırılarını sürdürdü.

Türk kamuoyunda Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü dolayısıyla çıkarılması planlanan Genel Af kapsamına Yüzelliliklerin de alınıp alınmayacağı tartışmalarının yapıldığı günlerde konuyu gündemine aldı. 20 Nisan 1933'te “Kemalist Aff-ı Umumisi” başlıklı bir yazı ile affedilmeyeceklerine olan inancını paylaşırken bilindik saldırı ve iddialarını da yineledi.

“On senelik tecrübe sahibi olan dahilî efkâr-ı umûmiye, Mustafa Kemal hükümeti gibi bir hükümetten sâdır olacak âlicenâbe vaadlere itimâd gösteremez, zira on seneden beri bedbaht memleketimizde hususi mahkemelerin fermân-fermâ olduğu sehpa, meclisler ve cinayetler görülmüş, halbuki devlet reisinin ve onun hükümetinin bir eser-i merhameti kaydedilmemiştir. Müstebid hükümdar olan Abdülhamid devrinde ise her sene siyasi ve hukuk-ı umumiye afları ilan olunurdu”¹⁰¹.

Lozan sonrasında affedilip de geri dönenlerin “bu tedbirsizliklerini hayatları ile ödedikleri” gibi asılsız kışkırtmalar yapan Mehmet Ali, dünyadan verdiği örneklerle pek çok siyasi mahkumun affa uğradığına işaret ettikten sonra “merhametsiz” diye tanımladığı Mustafa Kemal ve yönetiminin kendilerini affetmeyeceğini söyledi. Affedilirlerse dönmeyeceklerdi. Affedilip de dönenler olur ise onların da can güvenliği yoktu. Şöyle diyordu:

“Bu af belki memleketteki siyasî mahkûmlar için faydalı olabilecek ve zimamdarların hiss-i intikamları artık sükûnet kesb ettiğinden bu mahkûmlar için Türkiye’de yaşamak tehlikeli olmayacaktır. Fakat memâlik-i ecnebiyedeki Türk menfileri[sürgünleri] hakkında aff-ı umuminin semerâtı bizce meşuk[şüpheli] görünmektedir. Zira şimdiden zikr ve kaydı lazım gelen bir nokta varsa o da bu menfilerin mütehayyizânını[ileri gelen itibarlı kişilerini] teşkil eden vatanperverlerin gayr-ı meşrû’ bir hükümet tarafından kendilerinin lehinde bahş

⁹⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/B 14.

¹⁰⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 4/F 1.

¹⁰¹ La République Enchainée, 20 Nisan 1933, Sayı 43; EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/C 9.

*olunan aff-ı umûmîye aslâ i 'timâd edemeyecekleridir'*¹⁰².

Oysa af kapsamına alınmamalarının nedeni Mustafa Kemal'in merhametsizliği değil, bizzat kendileri idi. Türkiye 1932 yılından itibaren dış temsilcilikleri ve muhbirleri aracılığı ile sürgündeki tüm firarilerin durumlarını, affa layık olup olmadıkları ile ilgili düşüncelerini içeren bilgileri toplamış ve yine onların ortak kanısı ve uslanmadıkları kanaati ile Yüzellilikleri af kapsamına almamıştı. Mehmet Ali'nin yaptığı propagandanın da bunda büyük katkısı olmuştu.

Mehmet Ali gazetesinde ekonomik açıdan güçsüz, siyasi açıdan Moskova'ya bağımlı bir Türkiye görüntüsü çizdi. *"Ankara'ya memur olup Paris'e uğrayan Türk muhibbi bir ecnebi diplomattan"* aldığını söylediği bu bilgileri şöyle yazıya döktü:

*Kemalistlerin mali ve siyasi nokta-i nazardan vaziyetlerinin gayr-ı kâbil-i idâme olduğunu karilerimize temin edebiliriz. Memleketin selâmeti için yegâne çare olan rejim (usûl-i idare) inkılâbına nisbet [bağlılık] hakkında ordu zabitanı arasında mer'î bir galeyân vardır. Diğer cihetten Türkiye işlerinde Moskova hükümetinin müdahale ve tahakkümleri her gün biraz daha fazla mahsûs olmaktadır. İsmetle Tevfik Rüştü'nün bu müdahalelere körü körüne ittiba'[itaat] etmeleri efkâr-ı umumiyei igzâb ediyor[öfkelenendiriyor]. Kemalist Türkiye büyük vekayiin arifesinde bulunuyor"*¹⁰³.

Mehmet Ali, "Moskovaperest" olarak tanımladığı bu siyaseti her fırsatta beğenmeyip kötilediklerine, Türk milleti için "zararlı" bulduklarına dikkati çektikten sonra da asıl niyetini ortaya koyuyor, ikinci büyük savaşa yürüyen dünyada, Türkiye'nin çıkarları için değil kendi menfaati için Mütareke günlerindeki İngilizciliğini, İtilafçılığını bir kez daha gün yüzüne çıkarıyordu. Şöyle diyordu:

"Bizi âtinin tehlikelerinden sıyanet edecek siyaset ancak an'anevi siyasettir. Yani Fransa, İngiltere ve Küçük İtilaf safına geçmekliğimizdir. Tarih bize bunu emr, coğrafya bunu tavsiye ediyor. Boğazlar bizim saha-i hâkimiyetimizde buldukça şimal komşumuz Rusya ve Akdenizli komşumuz İtalya ile dürüst münasebatı idâme etmekle berâber Fransa ile de samimi surette akd-i râbita etmek mecburiyetindeyiz. Türk münevverlerinin ve ordusunun temennisi budur. Almanya ile yapılacak bir işimiz yoktur.... Bir aydan beri siyaset sahasında Avrupa milletlerini çok düşündüren büyük bir tahavvülata şahit olduk. Fransa'nın menfaatlere karşı sadakatini gördükçe bu büyük dost milletin şeflerini nasıl takdir

¹⁰² **La République Enchainée**, 20 Nisan 1933, Sayı 43; **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/C 11, 12.

¹⁰³ **La République Enchainée**, 20 Nisan 1933, Sayı 43; **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/C 13.

ve tebciil etmeyelim. Eđer bunların safına geğmiş olsa idik istikbâlimizin selâmetinden emin ve mutmain olacaktık. Fakat Moskova'nın dostluğu hakkında da aynı sözleri nasıl söyleyebiliriz. Rus bizim mukadderatımıza dair mezar kazmış ve şimdi de komünist maskesi altında kazmaktadır. İtalya'ya gelince, biz 1912 tarihini unutamayız. O zaman şimaldeki dūřmanımız Rusya olduğu gibi cenûb-ı garbdaki dūřmanımız da İtalya idi. Bir elinde çiçek demeti tutarken diğer elinde yangın meşalesi saklayarak ilan-ı harb etmeksizin Trablusgarb ile Bahr-ı Sefid vilâyetlerine hücum etmişti. Sefirleri dostluk hakkında teminat verdikleri günün ferdasında donanmaları Trablus sahilindeki istihkâmlarımıza taarruz etmişti. ... Vakıa İtalya'dan ve hatta Rusya'dan bir tecavüz vuku' bulunca Türkler memleketlerini adım adım müdafaa edeceklerdir. Fakat kendimize bugünkü riyakârlardan daha sebatlı ve daha vefakâr ittifaklar temin etmek daha ihtiyatlı bir hareket olmaz mı? Bu vefakâr ittifaklar mevki'-i iktidara geldikleri gün Moskovacı ve faşistci olarak iştihar etmiş bir idareden bahs olunamaz. Belki hakiki hâkimiyet-i milliyeye müstenid ve medenî memleketlerde cârî rejimlerin istikrarını kâfil bir rejim bizi kurtarabilecektir. Artık Kemalist idaresinin çekilmesi veya ortadan kalkması zamanı gelmiştir. Aksi takdirde büyük vukuatlara yakalanacağımızdan, kendimizden daha kuvvetli ve daha iyi mücehhez dūřmanların karşısında tek başımıza kalacağımızdan korkarız”¹⁰⁴.

Paris sokaklarında şapka ile dolaşan, lüks lokantalarda hatta evde bile şapkasını çıkarmayan Mehmet Ali şapka devrimini de diline doladı. Zira en büyük ekmek kapısı muhafazakâr kesimin dini duygularıydı. Kurduğu örgütlere ne kadar çok üye kaydederse o kadar güçlü imajı yaratabiliyor, bu imajla da çeşitli çevrelerden para çekebiliyordu. Bu kez oyununu, azımsanmayacak muhalif bir kitlenin yanı sıra yoğun Müslüman nüfusun yaşadığı Bulgaristan ile oynamak istedi. “Pek çok kaynaktan” aldığını iddia ettiği bilgiler doğrultusunda Kemalistlerin Bulgaristan'da “Turan” ismini taşıyan kulüpler açtığını - böylece İttihatçılara da vurmuş oluyordu- bu kulüpler aracılığı ile Bulgaristan Türklerine dinsizlik ve Bolşeviklik aşıldığını haber verdi. Buna göre Kemalistler Bulgar yasalarının müsait ahkâmından istifade ederek Bulgaristan'ın Müslüman bulunan her tarafında “Turan” ismini taşıyan kulüpler açmış ve buralarda Bulgaristanlı Türklere dinsizlikten ibaret olan Kemalist nazariyeleri telkin ediliyormuş. Ancak dinlerine ve geleneklerine pek sadık olan bu halk nezdinde açıktan açığa dinsizlik lehinde çalışmanın fayda

¹⁰⁴ **La Republique Enchainée**, 20 Nisan 1933, Sayı 43; **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/C 14.

vermeyeceğini anlayınca yöntem değişikliğine gidilmiş. Halka ve hocalara şapka yerine Türk serpuşu giymelerini tavsiye ederek sahte dindarlık yoluyla Bulgar Müslümanlarını ikna etmeye çalışmış, böylece komünizme meyletmelerini sağlayacakmış. Böylece Bulgaristan'ı Bolşevik yapılacakmış. Turan kulüpleri Ankara'dan ödenek aldıkları gibi Rodop, Deliorman, Birlik, Karadeniz gibi bir takım gazeteler aracılığıyla Moskova'dan da ödenek alıyormuş, hatta bu ödeneğin yıllık miktarı 5.000.000 Frank tahmin ediliyormuş. Her gün Bulgar Müslümanlara komünizmin aşılandığı, “*Turan*” namını takınan bu kulüp ve cemiyetlerin muzır propagandalarına karşı Müslüman cemaati şefleri, eşraf ve Bulgar hükümeti ortak hareket etme kararı almış¹⁰⁵.

Mehmet Ali, Türk basınının Türkiye düşmanları ile ilgili uyarılarını da sütunlarına taşıyarak alay etti. Bunlardan biri de Milliyet gazetesinde Siirt milletvekili Mahmut (Soydan)'ın “*Gizli Düşmanlarımız*” başlığı ile kaleme aldığı yazı oldu. Mahmut Bey başmakalesinde ekonomik buhran karşısında Türkiye'nin olabildiğince direndiğine, gücünü koruduğuna, bunu hazmedemeyen kimi düşmanlarının ise gizli açık kışkırtmalarla ülke birliğini bozmaya, güçsüz göstererek hükümete karşı tepkili davranmaya yeltendiğine dikkati çekiyor, halkın duygularının nasıl sömürüldüğünü şu örnekle açıklıyordu:

*“Askerî, siyasî, iktisadî cephemizi yaramayanlar, şimdi ruhlarımızda gedik açmak suretiyle hedeflerine varmak istiyorlar. [...] Gizli düşmanlarımız son zamanlarda memleketin her tarafına menfi propaganda zehrini saçıyorlar. [...] Bazı şark vilayetlerimizde, hele Cenup hudutlarımızda yürüyen bir türlü propaganda mevzuu şudur: Evliyadan bir derviş rüyasında üç beyaz deve görmüş... Bu develerden biri ansızın havaya uçmuş. Biri yerin dibine geçmiş... Öbürü de tutunacak halde değil, can çekişiyormuş. Göklere uçan deve din imiş. Yerin dibine geçen, de namus ve aile imiş.. Can çekişen mübarek hayvan da devlet imiş...”*¹⁰⁶

Bu ve buna benzer hurafelere inanacak vatandaşların oldukça az olduğunu söyleyen Mahmut Bey, dar zamanda birlik olmanın gereğine işaret ederek makalesini noktalamıştı. Mehmet Ali makalenin ısmarlama olduğunu, halkın hükümetin icraatlarına güven tazelemek amacıyla Mustafa Kemal tarafından yazdırıldığını iddia etti. Hikayeyi de kendince değiştirerek aktardı, hükümeti can çekiştirerek öldürdü. Gizli düşmanların ekonomik bunalımı kullanarak Türkiye'yi bölmek istedikleri söylemini de reddetti. Kemalistlerin bunalım ile sefaleti birbirine karıştırdığını, bunalımın ancak sanayileşmiş

¹⁰⁵ **La République Enchainée**, 20 Nisan 1933, Sayı 43; **EGM Arşivi**, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/D 1, 2.

¹⁰⁶ Siirt Mebusu Mahmut, “Gizli Düşmanlarımız”, **Milliyet**, 14 Mart 1933, No: 2547, s. 1.

devletlerde olabileceğini, sanayisi olmayan Türkiye’de bunalım değil sefalet olduğunu iddia etti. “Gazi denilen bu peygamberin bu kara sefâletin izâlesine bir çare bulamamasına hayret ediyoruz” diyerek de alay etti¹⁰⁷.

Mehmet Ali, Fransa’nın Suriye politikasına da destek verdi. Suriye’nin Fransa mandasında olmasını “bir nevi nimet” olarak gördü. Mustafa Kemal’in davasının Hatay değil de Suriye olduğunu ima etti. Suriye’ye yerleştiği takdirde bu ülkenin de dinine, geleneklerine, kutsallarına veda edeceğini, “Mustafa Kemal ve adamları tarafından” yağmalanacağını iddia etti¹⁰⁸. Mehmet Ali’nin Mustafa Kemal’e tepkisi bu suçlamalarla sınırlı kalmadı. Çektiği telgraflarla da onu hedef aldı.

2-Telgrafları: TBMM ve Basında Yankısı

Mehmet Ali, Mustafa Kemal Paşa’nın üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle hem kendi, hem de kurduğu Türk Siyasi Mültecileri Cemiyeti imzası ile Fransızca olarak Çankaya Köşkü’ne iki telgraf çekti. 14 Mayıs 1931 tarihli bu telgraflardan ilki şöyleydi:

“Kanun-u Esasiye mugayir olan teşriî intihabat ile gayr-i kanuni Riyâset intihabını şiddetle protesto ederiz”

*Türk Siyasi Mültecileri Cemiyeti*¹⁰⁹.

Mehmet Ali ikinci telgrafında ise şöyle seslendi:

“Tekrar intihabınız hakimiyet-i milliyeye meydan okumaktır. İktisadi felaketi mucip olan meşum diktatörlüğünüz, itibar-ı umumiyeyi red, heyet-i ictimâiyeyi ifsad, hürriyeti mahvediyor. Memleketi derebeyliğe çeviriyor.

*Siyasi Mülteciler namına Mehmet Ali*¹¹⁰.

Mustafa Kemal Paşa aynı gün bu mektupları TBMM Başkanlığı’na gönderdi. Yine aynı gün TBMM’nin üçüncü oturumunda okunması milletvekilleri arasında adeta infial yarattı. “Vatan hainlerinin telgraflarının” TBMM’de okunması doğru bulunmadı. Mustafa Kemal Paşa’nın isteği okunduğunun açıklanması ile milletvekilleri birer birer kürsüye gelerek düşüncelerini açıklamaya başladı. Nazifî Şerif (Bursa), Kılıç Ali (Gaziantep), Vasfî Raşit (Şebinkarahisar), Mustafa Vasfî (Tokat), Mahmut Celâl (İzmir), Halil (İzmir), Ahmet Remzi (Gaziantep), Hasan Fehmi (Gümüşhane), Hamdi (Mersin),

¹⁰⁷ La République Enchainée, 20 Nisan 1933, Sayı 43; EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/D 3, 4.

¹⁰⁸ La République Enchainée, 20 Nisan 1933, Sayı 43; EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 3/D 5.

¹⁰⁹ TBMMZC, D. IV/I, s. 35.

¹¹⁰ EGM Arşivi, Dn: 12222-40/1, Bn: E 11.

Yahya Galip (Ankara), Reşit Galip (Aydın), Sırrı (Kocaeli), Ali Saip (Urfa) ve Şeref (Edirne) beyler söz aldılar. İki konuda görüşlerini belirttiler. İlki seçimin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yok sayılıp Kanun-u Esasi'ye aykırı bulunması konusu idi. İkincisi ise TBMM'nin seçim meşruiyetinin sorgulanmasıydı. Bu arada eski defterler de açıldı. Mehmet Ali ile birlikte Yüzelliliklerin neden vatan haini olduklarına değinildi. Açıklamalar milletvekillerinin *“Kahrolsunlar, Küstahlık, alçaklık, edepsizlik, lânet olsun, bunlar bir avuç rezilden ibarettir, onlar Türk değil, serseriler, vatansızlar, Allah belalarını versin”* nidaları ile kesildi. Yorumlar *“bravo ve şiddetli alkışlar”* ile desteklendi¹¹¹. Edirne milletvekili Şeref Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın tavrına açıklık getirdi, neden Meclis'te okunmasını istediğini bir örnekle açıkladı. İnönü savaşı sırasında İsmet Paşa'ya benzer bir telgraf gönderilmiş, Meclis kürsüsünde okunmasına karşı çıkıldığı halde Mustafa Kemal Paşa ısrarcı olmuştu. Şeref Bey nedenini sorduğunda ise *“evet, Meclis'e gönderdim, Meclis'te okunsun, millet kürsüsünden bütün beşeriyete anlatılsın ki, bu bir intibah teşkil eder”* yanıtını vermişti. Şimdi de amaç aynıydı: Uyanık olunması¹¹².

Söz alan milletvekilleri Mehmet Ali'nin kişiliğinde tüm Yüzelliliklerin kişiliklerini, kimliklerini sorguladı. Nazifi Şerif Bey'e göre *“bin bir cürüm ve şenaatleri yapan bu melunlar kimlerdi?”*

*“Bunları hepimiz çok iyi biliriz. Evvela Meşrutiyet devrinde 31 Mart vakasının failleri oldular. O zaman başımıza gelen felâketlere sebep bunlardır ve bir müddet sonra bunlar Hürriyet ve İtilafçı oldular, sonra asıl milletin son nefesini, son damla kanını düşmana satmak için uğraştılar. Mütareke senelerinde bin bir türlü fecayie sebep oldular. Onlar kaçtı ve arkasından peyrevleri onları takip ettiler”*¹¹³.

Vasfi Raşit Bey'e göre de *“Türk hürriyetinin aziz koruyucuları gibi görünen bu adamlar, Türk hürriyetini düşmanla beraber boğan ve Türk milletini eli kolu bağlı mezbahaya sürükliyen en deni, en alçak vatansızlardı”*¹¹⁴. Mahmut Celâl ise oturduğu yerden *“Sevr muahedesini kabul eden alçaklar”* diye seslendi¹¹⁵. Halil Bey daha gerilere, Meşrutiyet günlerinin başlangıcına giderek verdiği örneklerle devlet için değil kendi kişisel hırsları için siyaset yaptıklarına, o günlerde büyük devletlerle ve Ermenilerle birlik olduklarına işaret etti. Mütarekede de aynı tavrı sürdürdüklerini *“İstanbul'a Kuva-yı*

¹¹¹ TBMMZC, D. IV/I, s. 35-49.

¹¹² TBMMZC, D. IV/I, s. 43.

¹¹³ TBMMZC, D. IV/I, s. 35.

¹¹⁴ TBMMZC, D. IV/I, s. 36.

¹¹⁵ TBMMZC, D. IV/I, s. 36.

Milliye geleceğine İngiliz işgali devam etsin dediler” sözleriyle örnekledi. Ardından dünyayı saran ekonomik bunalımın Türkiye’yi de etkisi altına almasını fırsat bildikleri için hareketlendiklerine işaret ederek “saflarımızı sıkılaştırmalıyız” uyarısını yaptı¹¹⁶. Hasan Fehmi Bey ise doğrudan Mehmet Ali’yi hedef aldı. “Arkadaşlar, bu adamları tahlil edersek görürüz ki, bunlar Türk değildirler. Türkten ve Türklükten böyle p.çler çıkmaz. Memet Ali, Macaroğullarından, hidematı hassada müstahdem Memet Ağanın torunudur” dedi¹¹⁷. Abdülhamit’in jurnalcisiydi. Önce Babası Kâmil Bey’i ardından yanında çalıştığı Mutasarrıf Enver Bey’i ve en sonda Başkâtip Tahsin Paşa’yı Saray’a jurnallemişti. Tahsin Paşa’nın Padişah’tan araştırma istemesi üzerine de Halep’e sürgün edilmiş, Mütareke günlerinde para karşılığı savaş zengini tutukluları hapisten kurtarmış sonra da ülkeden kaçmıştı. Hasan Fehmi Bey Mehmet Ali’nin Ermeni ve Kürtlerle yaptığı sözleşmeyi de Meclis’in kürsüsüne taşıdı.

“Paris’te muhtelif namlar altında, teşekküller yaptı; meselâ Ermenilerle Kürtler arasında siyasî bir ahenk tesisi için bir mukavele akdettiler. [...] Bunu da kendi aralarındaki anlaşmalardan geçen sözlerden, kelimelerden alarak arz ediyorum. Kürtlerle Ermenileri birleştirecekler, ayrı, ayrı iki hükümet teşkil edecekler. Fakat bu iki Hükümet Kemalist idaresi ile mücadele halinde kalacak, İtilâfî Hürriyet merkezi umumisi de bunlara zahir olacak ve binnetice yirmi bin frank gibi hissi bir meblâğ mukabilinde bu işin komisyonculuğunu ve simsarlığını da Mehmet Ali deruhte etmiştir. Yine bu vatansız bu mukaveleyi Beyrut’ta bulunan İtilâfî Hürriyet merkezi tasdik ederse kendisine daha çok para verileceği vadini de ayrıca almıştı”¹¹⁸.

Yahya Galip Bey ise önce cemiyetin attığı imzada “Türk” sözcüğünün kullanılmasına itiraz etti. “Bu telgrafti keşide eden Türk mültecileri cemiyeti imiş. Ben evvel Türkün namı mübeccelini böyle heriflere izafe etmekten sakınırım” dedi. Sonra onlara isim arayışına başladı. Zorlandı.

“Bunlara bir nam vermek istedim. Ne diyeyim, yılan mı diyeyim? Utandım yilandan. Çünkü yılan sokar. Fakat ne vakit? Vatanına taarruz edilirse o zaman sokar. Bu herifler vatanlarını, memleketlerini sattılar. Onun için yılan demenin, ayıp olduğunu anladım. Canavar mı diyeyim? Canavar da bunlardan yüksek. Dünyada verilecek bir nam bulamadım ki, bu heriflere vereyim. Bunlar bir ucubei

¹¹⁶ TBMMZC, D. IV/I, s. 37-38.

¹¹⁷ TBMMZC, D. IV/I, s. 39.

¹¹⁸ TBMMZC, D. IV/I, s. 39-40.

hilkat, bir garibei hilkat, bir galatı hilkattırlar. İnsanlık bunları kabul etmez. Türüklük nerede kaldı efendim?”¹¹⁹.

Fransa'ya da yüklendi. “*Fransa 'yı; Cumhuriyetperver, insaniyetperver, vatanperver bir diyar addederdim. Nasıl olur Cumhuriyetin aleyhtarı, vatanın aleyhtarı, haini memleket ve millet insanlar barınmak için Fransada bir köşe bulur bilmiyorum?*” diyerek hayretini dile getirdi. Milli Mücadele günlerinde Ankara'da, İzmir'in işgalini simgeleyen bir piyes izlerken kendileri ile birlikte ağlayan ve “*Vatanperverliğin hududu birdir, ben de vatanperverim*” yanıtını veren “*Mösyö Bruvazo*” ruhunun ne olduğunu sordu¹²⁰.

Mersin milletvekili Hamdi Bey, Damat Ferit Hükümeti'ne atıf yaptı. Mehmet Ali'nin millicileri asi ve bağı olarak tanımlayan “*böyle hain bir kabinede Dahiliye ve Posta Telgraf Nazırlığı yapmış bir adam*” olduğunu hatırlattı, sonra sözü Ermeni ve Kürtlerle yapılan sözleşmeye getirdi.

“Ermeni Taşnaksiyon komitelerile Türkler aleyhine muahedeler akdettiler. Ne mukabili!, hayır bir iş yapmak için değil, beş on kuruş koparmak için., onlar acaba beş on kuruş alabilir miyiz diye bu melanetleri yapmışlardır ve bu son gönderdikleri telgraf ta bunlardan birisidir. Bunlar pekiyi bilirler ki Türk vatanının kapıları kendilerine karşı kapanmış, Türk topraklarında kendileri için ebediyen yer kalmamıştır. Bunlar yine pekiyi bilirler ki, Türk vatanında kendilerinin seslerini dinliyecek bir tek Türk ferdi yoktur. Bunlar bilirler ki, kendilerini tanımayan yeni doğmuş, konuşmasını henüz bilmiyen Türk çocukları bile bunların melanetlerini, hıyanetlerini şenaatlerini öğrenmiştir. Fakat bunlara rağmen bunu niçin yapıyorlar? Çünkü bu siyasî dolandırıcılığı kendilerine bir meslek ittihaz etmişlerdir”¹²¹.

Reşit Galip Bey daha ağır yüklendi, onları “*sülüük dudaklarını milletin kan damarlarına yapıştırarak, bin harp meydanından artmış son damla kanlarını emmek için yarışa giren*”ler olarak tanımladı.

“Bunlar, uykusundan uyanmak ve meşum sesini duyurmak için güneşin çekilmesini, karanlıkların koyulaşmasını bekliyen baykuşlar gibi memleket batarken, düşman ayakları altında yaltaklanarak, vatanperverlere uluyan köpekler ve memleket kurtulurken selâmeti yabancı topraklarda ariyan vatansızlığa mahkûm serserilerdir. (Bravo sesleri, yaşa Reşit Galip B. sesleri). Bu millet mezarı kazıcı,

¹¹⁹ TBMMZC, D. IV/I, s. 42.

¹²⁰ TBMMZC, D. IV/I, s. 42.

¹²¹ TBMMZC, D. IV/I, s. 40.

millet kefeni soyucu, ip kaçkını uğursuzlar, bu telgraflarile ne arıyorlar? [...] Türk ordusunun İstanbul'a girişini kör olası gözlerde görmemek için haricî düşmanlardan daha evvel, millî topraklardan kaçan bu politika sırtlanlarının türk milleti ile ve onun mukaddes hukuku ile ne münasebetleri var! Türk milleti mümessillerini eyi seçmek yolunda, işgal ordularının Dahiliye Nazın Memet Alinin takdir ve tebrikini kazanmak için acaba bizzat kendisini ve kendisi gibi habis arkadaşlarını mı intihap etmeli idi? [...] Muhterem arkadaşlar; memlekette buldukları ve memleketten kaçtıkları günden beri ecnebi hazinelerin, casusluk teşkilâtı için tahsis ettikleri paralarla yaşayan, memleket hayat ve istiklâlini adî bir pazar malı gibi müşteriden müşteriye dolaştırmakla geçinen bu vatan satıcısı simsarların orada çıkardıkları gazeteler ve buraya yolladıkları telgraflarla güttükleri hakikî maksadı şimdi söyleyeyim: [...]Onların maksadı sadece Türkiye işlerinde rol çeviriyor gibi görünmek ve bu gösterişle millî vahdetin bozulmasına yıllardan beri beyhude yere ümit bağlayan ecnebi manbalardan hıyanet ücreti almaktır”¹²².

Reşit Galip Bey'in yurt dışında geçimlerini Türkiye'yi satarak sağladıkları düşüncesini Nazifi Şerif Bey de destekledi.

“İlmî, içtimaî, maddî, manevî hiç bir kıymetleri olmadığı halde nasıl yaşıyorlar? Kendi milletlerini, kendi vatanlarını, bir düşman devlete satmağa, pazarlığa çıkartıyorlar. Bu gün Türk topraklarını Ermenilere hediye etmek için uğraşıyorlar. Yarın kurt asilerde anlaşarak Türk topraklarını onlara peşkeş çekmek istiyorlar. Bunlar hayatlarını daima iğrenç bir şekilde geçiriyorlar. Herhangi bir devletten koparacak bir şey kalmayınca birbirlerinin paralarını çalmak ve birbirlerinin kemiğini yalamak için uğraşıyorlar”¹²³.

Milletvekilleri telgraflarda TBMM'nin meşruiyetinin sorgulanmasına oldukça sert yanıtlar verdiler. Nazifi Şerif Bey “sığındıkları ecnebî yurtlarında meşum baykuş seslerde bizim mukaddesatımıza dil uzatıyorlar” diyerek TBMM'nin sorgulanmasına karşı çıktı, “küstaşça” buldu¹²⁴. Yahya Galip'in meşruiyet sorgulamasına yanıtı daha ağırdı.

“Reisicumhur intihabı meşru değilmiş., köpek... köpekten utanıyorum. (Alkışlar). Vallahi utanıyorum (Handeler). Haya et be köpek! Düşün, Mustafa Kemal kim?

¹²² TBMMZC, D. IV/I, s. 41.

¹²³ TBMMZC, D. IV/I, s. 35.

¹²⁴ TBMMZC, D. IV/I, s. 35.

Milletin ruhu ve milletin mevcudiyeti. Millet kim? Mustafa Kemal'in ruhu, Mustafa Kemal'in mevcudiyeti. (Güzel sesleri), (Yaşasın Mustafa Kemal, yaşasın millet, kahrolsun hainler Sürekli alkışlar)"¹²⁵.

Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey de onu destekledi. Kanun-u Esasi'nin tarihe gömüldüğünü şimdi Teşkilat-ı Esasiye dönemi olduğunu hatırlattı.

*"Reisicumhur intihabatının gayri kanunî olduğunu soyuyorlar. Kendilerine, kendi nazariyelerine göre olabilir. Çünkü onlar Teşkilâtı Esasiye kanununun mefhumunu müdrük değildirler. Türk milleti bu kendi kanile, canile, bütün mevcudiyetile vücuda getirdiği Teşkilâtı Esasiye kanununa muvafık bir surette yapılan bu intihabın meşruiyetine kanidir. [...] Reisicumhur intihabına gelince; bunu bilmelidirler ki Mustafa Kemal ömrünün nihayetine kadar Tür milletinin tabî reisi. (Bravo sesleri). Bu yapılan muamele sırf bir formaliteden ibarettir. Yoksa bu formalite yapılmamış olsa dahi, Mustafa Kemal yine Türk milletinin reisi tabiidir. (Alkışlar, bravo sesleri). Onun için arkadaşlar, bir söz vardır (İt ürür, kervan yürür sesleri). Evet it ürür, kervan yürür"*¹²⁶.

Hasan Fehmi Bey ise Kanun-u Esasi iması ile Osmanlı'ya dönüş özlemi içinde olduklarına, Saltanatın iadesini istediklerine dikkati çekti. *"o aileye taallük eden hakkın iadesi halinde yine bu memleketin başına çökerek baykuşlar gibi öteceklerini farz ve ümit ediyorlar[dı]"*¹²⁷. Vasfi Raşit Bey ise Kanun-ı Esasi sorgulamasını Cumhuriyet'e karşı bir isyan olarak değerlendirdi. *"Mecidin peşinden giden uşakları bu memlekette bir cumhuriyet olmasına tahammül edemiyorlar[dı]"*. Cumhurbaşkanı seçiminde kendi siyasal kanaatlerinin, çıkarlarının yenilgisini görüyorlar ve aynı çıkar hissiyle alçaklık yapmayı sürdürüyorlardı. *"Türk milletinin en büyük zevki, en büyük intikamı, bunlara daima her dört senede bir Reisicumhur intihabını göstermekle olacaktı"*¹²⁸.

Ali Saip Bey de meşruiyet sorgulamasına öfkeliydi. Mustafa Kemal Paşa'nın milletin ruhunda Cumhurbaşkanı olduğu inancını yineledi.

"Türkiye Millet Meclis meşru değilmiş. O halde meşru olan nedir? Hanedan meclisi mi? Vahidettinin sarayında topladığı mahut Şûrayı Saltanat Meclisi mi? Yoksa o hainlerin koşa koşa gittikleri ve sevinerek imza ettikleri Sevr muahedesinin, vatan içinde kurmak istediği müstevliler meclisi mi? Bu hainane arzularına asla"

¹²⁵ TBMMZC, D. IV/I, s. 42.

¹²⁶ TBMMZC, D. IV/I, s. 42.

¹²⁷ TBMMZC, D. IV/I, s. 40.

¹²⁸ TBMMZC, D. IV/I, s. 36.

*muvaffak olamazlar. Efendiler; bu herifler Riyaseticümhur intihabını da beğenmemişler.... Aziz arkadaşlar; vatani kurtaran Büyük Gazi berhayat oldukça bütün vatan halkı müttefikan vicdanlarından kopan büyük bir zevk ve sevgi ile Riyaseticümhur makamına ondan başkasını layık görmezler”*¹²⁹.

Milletvekilleri konuşmalarının sonunda Türkiye'nin gücüne olan inançlarını, Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılıklarını vurgulamakla kalmadılar. Uyanık olduklarını da gösterdiler. Nazifi Şerif Bey “*Su uyur, düşman uyumaz, düşman hakikaten uyumuyor, uğraşiyor. Çalışıyor ve böyle her bir fırsattan istifade ederek için için kaynayan gayzını, kinini, millete karşı olan düşmanlığını meydana atmak için her çareye başvuruyor*”¹³⁰ diyerek bu uyanıklığı dillendirirken, Kılıç Ali “*onlara fırsat vermeyeceğiz*”¹³¹ derken, Vasfi Raşit Bey de “*Türk evlâtları ölmedikçe ve onların leşleri serilmedikçe bu adamlar buraya ayak basamazlar, buraya girebilmek için onların bundan başka çareleri yoktur*”¹³² diyerek Meclis'in kararlılığına tercüman oldu. Son noktayı Edirne milletvekili Şeref Bey, ‘Mustafa Kemal İnkılâbı’nın memlekette üç şeye hücum ettiğini’ söyleyerek koydu. İnkılap “*ferdî tahakkümün yerine inzibatî hürriyeti, dini tahakkümün yerine vicdan hürriyetini, resmî tahakkümün yerine ise devlet otoritesini koymuştu*”. “*vatansızların*” hazmedemediği de bu idi. Görüşmeler Yozgat milletvekili Avni Bey’in tartışmaların yeterliliği üzerine verdiği soru önergesinin kabulü ile son buldu¹³³. Ancak tartışma basında sürdü.

Vakit gazetesi Mehmet Ali'nin telgrafını ve Meclis'teki yankılarını sütunlarına taşıırken Mehmet Asım konuyu başmakalesinde ele aldı. Mehmet Ali'nin Cumhurbaşkanı seçimini Teşkilat-ı Esasiye'ye değil, “*kendilerinin hain ellerinde batan Osmanlı Devletinin kanunu esasine*” aykırı bulduğuna, TBMM'nin meşru bir kurum olarak görülmediğine dikkati çekti. Büyük zaferin ardından İngiliz idaresinin İstanbul'da yerleşemeyeceğini anlayınca ülkeden kaçtığını hatırlattı. Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'deki gücü ve mevkiini Cumhurbaşkanı olmasından değil “*millet reisi*” olmasından aldığını da vurguladı¹³⁴. Akşam gazetesi ise “*vatan hainlerinden mürekkep birkaç serserinin*” “*gülünç küstahlığı*” olarak değerlendirdi¹³⁵. Hakimiyet-i Milliye ise Meclis'teki yankısına yer verdi. Okuyucularını telgraflar okunmaya başladığında

¹²⁹ TBMMZC, D. IV/I, s. 42.

¹³⁰ TBMMZC, D. IV/I, s. 35.

¹³¹ TBMMZC, D. IV/I, s. 35.

¹³² TBMMZC, D. IV/I, s. 36.

¹³³ TBMMZC, D. IV/ I, s. 49.

¹³⁴ Mehmet Asım, “Bir Hiyanet Vesikası Dolayısıyla”, **Vakit**, 15 Mayıs 1931, Sayı 4792, s. 1, 2.

¹³⁵ “Vatan Hainleri”, **Akşam**, 15 Mayıs 1931, No: 4521, s. 1.

yükselen itiraz sesleri ve milletvekillerinin düşünceleri konusunda bilgilendirdi¹³⁶. Falih Rıfkı da telgraflardaki imzayı düzeltmek isteriz diyerek konuyu köşesine taşıdı. Ona göre, Türkiye sınırları dışında hiçbir siyasi sığınmacı yoktu. “*Kanunun kovduğu hanedan, birkaç korkak ve bir sürü kaçak vardı. Kaçak takımı da kurtuluş kavgası senelerinde casusluk ve millet düşmanlığı ettikleri için, efendilerinin peşine düşerek memleketten gitmiş olanlardı*”. Yüzelliliklerin alınlarındaki damga “*siyasî mülteci*” değil, “*alçak ve namussuz*”du. Bu damga da nesilden nesile sürecekti. “*Budalalar*” diyerek de makalesini sonlandırdı¹³⁷. Türk milleti ve bürokratlar da ülkenin dört bir yanından Cumhurbaşkanına çektikleri telgraflarla “*vatan hainlerini*” kınadı¹³⁸.

Telgrafların TBMM’de ve basında ele alınış tarzı Mehmet Ali’yi öfkелendirdi. Mustafa Kemal Paşa’ya 1 Haziran 1931’de bir mektup daha gönderdi. Gizli tutulması ihtimaline karşı bir örneğini de Filibe’de yayınlanan Açık Söz gazetesinde yayınlattı. Hakkında yazılıp söylenenlere yanıt niteliği taşıyan mektupta şöyle yazıyordu:

“Son seçim üzerine sızlayan bir kalple yazıp gönderdiğim telgrafımda Türk vicdanı ammesini temsil eden bir ruhun hissiyatına tercüman olarak sizi insafa davet etmişim... Ben milletin selâmetini düşünerek yürüdüğünüz yanlış yolun çıkmaz bir yol olduğunu ve memleket için bu yolun feci bir akıbet hazırladığını ve işgal eylediğiniz mevki her halde bir ehline terk edip çekilmekten başka bir çareniz kalmadığını size göstermekle sizi insafa davet ediyorum... Siz Mehmet Ali’yi Macarlık, casusluk ve deyyuslukla nitelediniz... Benim telgrafım uğursuz ve yıkıcı idarenizin yürekler acısı durumundan ve tehlikesinden bahsediyor ve bu suretle cumhurbaşkanı seçiminin aldığı son şeklin memleket için kesin bir afet olduğunu haber veriyordu... Âli Osman’a ait tarihî ve kutsal tahtı, millete yadigâr eyledikleri mübarek toprakları düşmanların elinden kurtarmak için büyük fedakârlıklar göstererek başarılı oldunuz, bunu itiraf etmemek büyük insafsızlıktır ve sonra kurtarıcı sıfatıyla milletimizin başına geçmek için gösterdiğiniz gayri meşru arzu ve ihtiraslar karşısında bile milletten hüsnü kabul gördünüz... Hatta bir hâle şeklinde baş üzerinde size yer vermek fedakârlığını bile göstermişti. Sonra aldatıldığını gördü, fakat iş işten geçmişti... Siz Irak fatihi Ali İhsan, Ermenistan

¹³⁶ “Mecliste Heyecanlı Bir Celse”; **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Mayıs 1931, No: 3529, s. 1; “Millet Meclisinde”, **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Mayıs 1931, No: 3530, s. 1, 5. Ayrıca bkz. **Milliyet**, 14, 15 Mayıs 1931.

¹³⁷ Falih Rıfkı, “Bir Telgraf”, **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Mayıs 1931, No: 3530, s. 1.

¹³⁸ “Halkın Nefreti”, **Vakit**, 16 Mayıs 1931, Sayı 4793, s.1; “Milletinden Büyük Gaziye”, **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Haziran 1931, No: 3547, s. 1; **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1931, No: 3548, s. 1 (Devam ediyor).

Fatih Karabekir Kâzım, Ali Fuat, Refet, Nurettin paşalarla Rauf ve Bekir Sami, Adnan beyleri ve daha birçoklarını şeytani siyasetinizin önünde baş eğmediklerinden dolayı birer suretle görevlerinden uzaklaştırdınız ve meydanı boş bulunca, memleketin ekonomisini, namus ve irfanını, kutsal geleneklerini söndürmeye kadar ileri gittiniz. Saltanat, sefahat ve rezaleti nihayet Çankaya’da kurmakla millete büyük bela oldunuz. Yalnız Çankaya’yı değil Anadolu’yu rakı ile suladınız. Türk’ün edep ve hayasını söndürmekle işe başladınız. Ben bir Türküm, ben size gerçeği ve tarihi okudum, iman ve insafa gelip gelmemek ise size aittir...”¹³⁹.

Cumhurbaşkanı ve Hükümet bu mektup nedeniyle Mehmet Ali’yi muhatap almadı. Bulgar hükümeti nezdinde yapılan girişimlerle Açık Söz gazetesi hedef alındı. Firarilerden Arif Hikmet tarafından çıkarılan Açık Söz, Türkiye ve Mustafa Kemal karşıtı yayın politikası ile uzun zamandır hükümetin izlemesindeydi. Mektubun da gazetede yayınlanması üzerine Hükümet Sofya elçiliğini hareket geçirdi. Bulgar Hükümeti nezdinde yapılan siyasi girişimler sonuç verdi. Gazete kapatıldı. Sahibi Ahmet Hikmet de Filibe’den çıkarılarak Şumnu’ya gönderildi¹⁴⁰. Mehmet Ali ise Paris’te çıkardığı gazete ve kurduğu örgütlerle Türkiye’ye ve Mustafa Kemal’e yüklenmeyi sürdürdü.

3-Paris’te Son Yıllar ve Türkiye’ye Dönüş

1930’lu yılların ikinci yarısında itibaren Mehmet Ali’nin muhalifler nezdindeki itibarı büyük yara almaya başladı. Gerek kurduğu cemiyetler aracılığı ile gerekse gazetesi ile yaptığı suiistimal ve dolandırıcılıklar sürgündeki kimi Yüzellilikleri rahatsız etti. “Mağdurin-i Siyasiye” ve “Muavenet Cemiyeti” adına Romanya’da yaşayan sürgünleri de dolandırmakla, Miralay Sadık’ın kendisine emanet ettiği 8 Frank’ı mideye indirmekle, Paris’te yaptığı taşkınlıklarla sürgündeki muhaliflere ve ailelerine leke sürmekle ve gazetelerinin kapatılmasına neden olmakla suçlandı¹⁴¹.

Yunanistan’daki eski dostu Osman Nuri bile ondan şikayetçiydi. Mehmet Ali’nin “mali yardım” sözcüğünü duyar duymaz harekete geçtiğinden, örgütler kurup başkanlığını üstendiğinden yakınıyordu¹⁴². Büyük olasılıkla Yüzellilik Aziz Nuri’ye gönderdiği 5 Ekim 1936 tarihli mektubunda da Mehmet Ali ile kurdukları Asya-i

¹³⁹ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/2, Bn: 5/A 7-8-9-10-11-12-13, Bt: 1 Haziran 1931.

¹⁴⁰ EGM Arşivi, Dn:12222-45/2, Bn: 5/C 2 11, Bt: 1 Eylül 1931.

¹⁴¹ EGM Arşivi, Dn:12222-45/2, Bn: 4/B 10.

¹⁴² EGM Arşivi, Dn: 12222-56, Bn: 1/A 6-7-8-9, Bt: 7.8.1932, (Osman Nuri’nin Kiraz Hamdi’ye yazdığı, Kiraz Hamdi’nin de 686 kod adı ile Türkiye’ye gönderdiği mektup)

Beynelmilel İttihat Cemiyeti'nin Avrupa devletlerine karşı siyasi bir renginin olmadığına dikkati çekti. Mehmet Ali'nin kurduğu Türk Siyasi Mülteciler Cemiyeti (Ofis)'nin yaptığı suiistimallerin Milletler Cemiyeti'ndeki itibarlarını düşürdüğünü, bu nedenle haklarının tanınmasının engellediğini söyleyerek Ofis'in dağıtılması gerektiğini savundu. Yerine Yunanistan'da bir Mülteciler Ofisi kurulmasını önerdi¹⁴³. Bu öneri muhalefet liderliği arzusu ile yanıp tutuşan Aziz Nuri için bulunmaz fırsat oldu. 7 Aralık 1936'da Fransız Dışişleri Bakanlığı Yabancılar İşler Bürosu Direktörlüğüne çektiği telgrafla onu şikayet etti. *“Biçare Türkiye mültecilerinin lehinde tesis ve tanzim ettiğimiz büronun başkanlığına, evvelce bir adam zannederek Mehmet Ali Bey'i tayin etmiştik. Maalesef aldanmışız. Zira adı geçenin bir vicdansız, yalancı, alçak ve hem de aleyhimize bir hain olduğu, menfaatlerimize karşı her türlü alçaklığı yaptığı, müşahade ve tespit edilmiştir...”* dedi. Mehmet Ali'nin bu görevine ve başkanlığına son verdiklerini de direktöre bildirdi. Gümülcineli İsmail'in *“biraderim”* dediği Mehmet Ali'den ayırmayı ve desteğini almayı ummuş olmalı ki Paris'teki ofisin başına İsmail'in getirilmesini önerdi¹⁴⁴.

Mehmet Ali, 1937 yılı içinde bu tür itirazlar nedeniyle Paris'teki Türk Mültecileri Bürosu başkanlığından çıkarıldı¹⁴⁵. Bundan sonra da rahat durmadı. Dostlarına gönderdiği 6 Mayıs 1937 tarihli mektuplarla ordunun alt kademelerinde bir muhalefet olduğunu iddia etti. Gazetesi La Republique Enchainée kapatıldığı için yeni bir gazete çıkarıp, bu olayın kışkırtılmasını istedi. Bu kışkırtma ile Türkiye'de bir inkılap gerçekleşeceğini umdu. İnkılap gerçekleştiğinde ülkeye *“vazifesini yapan bir mücahit”* gibi dönmeyi hayal etti¹⁴⁶. Bu hayalini gerçekleştirmek üzere Arif Oruç ile birlikte *“Yarın”* adlı bir beyanname hazırlayarak ordu mensuplarına gönderdi¹⁴⁷. Onun çıkardığı Yarın gazetesi de büyük olasılıkla Mehmet Ali'nin dikkati çektiği *“bir gazete çıkarma”* isteğinden doğmuştu.

Türkiye'de Mehmet Ali'nin istediği *“inkılap”* olmadı. Aksine 1919'da başlayan ihtilal ve inkılap sürecinden Türkiye güçlenerek çıktı. Her ne kadar ekonomik sorunlar yaşasa da bu sorunlar saflarını sıkılaştırmasına engel olmamış, *“Türk Rejimi artık kafalarda ve yüreklerde istikrar bulmuştu”*¹⁴⁸. Türkiye bu güçle ve inançla Mehmet Ali'nin de içinde bulunduğu Yüzellilikler'i affetti. 28 Haziran 1938'de TBMM'de kabul

¹⁴³ EGM Arşivi, Dn: 12222-25, Bn: 2/A 6.

¹⁴⁴ EGM Arşivi, Dn:12222-45/2, Bn: 2/E 4, Bt: 7.12.1936.

¹⁴⁵ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: F 12.

¹⁴⁶ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: G 11.

¹⁴⁷ EGM Arşivi, Dn: 12222-45/3, Bn: B 4.

¹⁴⁸ “Büyük Af Projesi”, Cumhuriyet, 30 Mayıs 1938.

edilen ve 16 Temmuz 1938’de Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren¹⁴⁹ yasanın 2. maddesi Yüzellilikleri kapsadı.

Mehmet Ali hemen Türkiye’ye dönmedi. Aftan bir yılı aşkın süre sonra Türkiye’ye döndü. 12 Ekim 1939’da Semplon Ekspresiyle İstanbul’a geldi. İstasyonda dostları ve ailesi tarafından karşılanan Mehmet Ali, İkdam muhabirine şu açıklamayı yaptı:

*“Büyük Kurtarıcı Mustafa Kemal Anadolu’ya gelince bütün valilere şifreli telgrafla tebligat yaparak kendisile beraber çalışmalarını ve onun reyî olmadan hiçbir iş yapmalarını bildirmiştim. Bu hususta birçok muhabereleğim de vardır. İzmir’in düşman tarafından işgali üzerine Nazırlıktan çekildim ve ondan sonra siyasi hayatla meşgul olmadım”*¹⁵⁰.

Mehmet Ali aynı zamanda Mustafa Kemal’i Anadolu’ya kendisinin gönderdiği, para verdiği gibi iddialarını da sıraladı. Onun, Türk kamuoyunun hafızası ile adeta dalga geçen bu açıklamalarına Vakıf gazetesinde Hasan Kumçayı “Yüzellilikten Millî Kahramanlığa!” başlıklı yazısı ile yanıt verdi:

“Yüzelliliklerden Damat Ferid’in dahiliye nazırı Mehmet Ali, galiba af kanununa ancak şimdi inanabilmiş olacak ki bir yıl süren tetkiklerden, araştırıp soruşturmalardan sonra memlekete dönebildi. Suçlarının vahametini bilen bir adamın bu şekilde bir ihtiyatkârlığına hayret edilemez. Hayret edilecek şey, böyle memleket hudutlarında bir sene içeriye girmeye cesaret edemiyen bir adamın trenden iner inmez yüzüne millî kahraman maskesi takmış olmasıdır! Aradan on sekiz, yirmi sene geçtiği için bu maske ile korkunç hıyanet hüviyetini saklayabileceğini zannetmesidir!

Af kanununun hükmüne hürmetimiz vardır. Bu kanunun müsaadesi ile memlekete giren adam yüz ellilik de olsa artık bundan bahsetmek istemeyiz. Fakat böyle yüzünde on sekiz sene yüz ellilik damgası taşımış olan bir adam bugün kalkar da: ‘Türk milletinin kurtarıcısı Mustafa Kemalî Anadolu’ya ben gönderdim. Hem de giderken bin lira verdim. İşte makbuzları elimdedir!’ gibi hezeyanlar savurursa

¹⁴⁹ “Lozan’da akdolanun 24.7.1923 tarihli umumi af beyanname ve protokolünde mevzu bahis yüzelli kişilik listede isimleri yazılı şahıslar affolunmuştur. Şu kadar ki, bu şahıslara, mesbuk memuriyetlerinden dolayı tekaüt maaşı tahsis edilmez ve bu şahıslar Kanunun meriyete girdiği tarihten itibaren sekiz sene müddetle Türk Ceza Kanununun 20. maddesiyle değer kanunlara göre amme hizmetlerinden sayılan işlerde kullanılamazlar ve bulunamazlar. Bu kanunun meriyetinden evvel 1064 sayılı Kanun hükümlerinden doğan bütün hukukî netice ve muameleler mahfuzdur”. Bkz. **Resmî Gazete**, 16 Temmuz 1938; **EGM Arşivi**, Dn: 12221-1, Bn: 1/A 3.

¹⁵⁰ “Eski Dahiliye Nazırı Yurda Döndü”, **İkdam**, 13 Birinciteşrin (Ekim) 1939, No; 61, s. 2; **Akşam**, 13 Birinciteşrin 1939, Sayı 7816, s. 3.

buna karşı sükût etmek de elimizden gelmez.

Meğer Mustafa Kemali Anadolu'ya gönderen, hem de işgal kuvvetlerine karşı millî mücadele açsın diye gönderen (!) Damat Feridin dahiliye nazırı Mehmet Ali imiş! Güzel! O halde acaba niçin bu kahraman, millî ordular İstanbul'a zafer çelenkleri ile girerken buradan pılyı, pırtıyı toplayıp kaçmağa lüzum gördü? Ve sonra neden dolayı kendisinden yardım gören Atatürk yine kendi eli ile kara alnına yüz ellilik damgasını vurmaya mecbur oldu?"¹⁵¹.

Mehmet Ali, Kuzguncuk'taki akrabalarına yaptığı ziyaretin ardından ailesi ile birlikte Kontinental oteline yerleşti. Sonraki günlerini dost ziyareti ve gezinti ile geçiren Mehmet Ali, Türk topraklarına ayak bastıktan dört gün sonra, artık memleket hasretinin bitişi nedeniyle yaşadığı duygu yoğunluğundan mı, yoksa harabe halinde bıraktıkları Türkiye'deki çağdaş gelişim karşısında duyduğu şaşkınlıktan mı bilinmez, kalp krizi geçirdi. 15 Ekim'i 16'ya bağlayan gece otele çağrılan doktorların tüm çabasına rağmen kurtarılamadı. 16 Ekim 1939 günü sabaha karşı son nefesini verdi¹⁵². Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi¹⁵³.

¹⁵¹ Hasan Kumçayı, "Günlerin Peşinden: Yüzellilikten Millî Kahramanlığa", **Vakit**, 14 Birinciteşrin 1939, Sayı 7817, s. 3.

¹⁵² "Eski Dahiliye Nazırı Öldü", **Akşam**, 16 Birinciteşrin 1939, S. 7539, s. 2; "Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Öldü", **Vakit**, 17 Birinciteşrin (Ekim) 1939, No: 7820, s. 5; *İkdam*, 17 Birinciteşrin 1939. S. 65, s. 3.

¹⁵³ A.F. Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar**, s. XVII.

SONUÇ

Mehmet Ali Bey, gerek Damat Ferit Hükümeti'nde yaptığı Dahiliye Nazırlığı sırasındaki uygulamaları, gerekse HİF üyesi olarak takındığı tavır ve İngilizlerle yaptığı işbirliği nedeni ile Lozan Antlaşması'nda genel af kapsamı dışında bırakılan yüzelli kişiden biri olarak 1924 yılında Yüzellilikler Listesi'ye alınmıştır. Mehmet Ali, yaptıklarının bilincinde olarak daha bu liste ortada yokken, Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasının ardından İngilizlerin yardım ve desteği ile Türkiye'den kaçmıştır. Sürgün yıllarını Romanya'nın Köstence, Fransa'nın Paris kentlerinde geçirmiş, Mütareke Dönemi'ndeki İngiliz yanlısı tutumunu bu yıllarda da sürdürmüş, Türkiye karşıtı kurum ve kişilerle işbirliği yapmıştır. Onun da katıldığı ve 1925 yılında San Remo'da yapılan toplantı Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak amacıyla gerçekleştirilen en ciddi faaliyetlerden biri olmuştur. Bu toplantının ardından Mehmet Ali'nin Köstence'de kurduğu Mukaddes İhtilal Komitesi üye profili ve bağlantılı olduğu kişi ve örgütler açısından oldukça dikkate değerdir. 1938 yılında çıkacak olan affa kadar Yüzellilikler ya da firariler pek çok cemiyet ya da örgüt kurmuşlarsa da bunlar ya uzun ömürlü olamamış, ya da kişisel çekişmelerle etkinlikleri sınırlı kalmıştır. Ancak Mehmet Ali'nin kurduğu bu örgüt daha 1925 sonbaharında İngilizlerle sunduğu tekliflerle niyetini açıklamış, Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak amacıyla Musul'dan ve Musul petrolerinden vazgeçmeyi göze almıştır. Mehmet Ali'nin Romanya'dan çıkarılması ve Paris'e yerleşmesi üzerine merkezini Paris'e taşıdığı Mukaddes İhtilal Komitesi başta Yunanistan olmak üzere İngilizlerden ve Fransızlardan da destek bulmuş, Balkanlarda, Suriye ve Mısır'da örgütlenmesini genişletmiştir. Mehmet Ali bu örgütle birlikte Taşnak Ermenilerle ve Hoybuncu Kürtlerle sıkı ilişkiler kurmuş, sözleşme imzalamış, Mustafa Kemal Türkiye'si'ni yıkmanın karşılığı olarak Türk topraklarından Ermenilere pay vermeye razı olmuştur. Aynı amaçla İtalyanlarla hatta Paris'te yaşamını sürdüren devrik Çarlık Hanedanı'ndan Grandük Kiril ile de bağlantı kurmuş, maddi destek sağlamıştır. İhtilal sonucu yıkılacak olan Türkiye'deki Cumhuriyet'in yerine meşruti yönetimin iadesini, Abdülmecid'in halife olmasını istemiş ve bu yolda propaganda yapmıştır. Propaganda aracı olarak da gazeteyi kullanmış, çıkardığı La Republique Enchainée gazetesi ile Mustafa Kemal Atatürk'e ve "Kemalist Türkiye"ye adeta kinini kusmuştur. Devrimleri kıyasıya eleştirmiş, kendisi şapka giydiği halde şapka devrimini hedef alarak muhafazakâr kesimin din duygularını sömürmeye çalışmış, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile başlayan demokratikleşme çabasını alaya almış, Türkiye'yi bir terör devletine benzetmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olmasını bir türlü hazmedemeyen, bunu çektiği telgraflarla ortaya koyan, O'nun en

duyarlı olduğu Hatay meselesinde Fransız politikasına destek veren Mehmet Ali, kurduğu Türk Siyasi Mülteciler Cemiyeti ve Asya-i Beynelmilel İttihat Cemiyeti ile Türkiye dışında yaşayan muhaliflerin sözcüsü ve lideri olma çabası içine de girmiştir. Bu uğurda Milletler Cemiyeti nezdinde pek çok girişimde bulunmuş, maddi destek almaya çalışmıştır. Ne var ki kurduğu örgütlerle yabancı devletlerden, hanedan üyelerinden, Türkiye karşıtı kişi ve kurumlardan sağladığı maddi olanakları kişisel amaçları için kullanması deyim yerindeyse zimmetine geçirip paylaşmaması muhalifler arasındaki güvenilirliğini yitirmesine, hanedan üyelerinin desteğini çekmesine neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1933'te çıkardığı Genel Affa Yüzelliliklerin dahil edilmemesinin en önemli nedenlerinden biri de onun önderliğini yaptığı çalışmalar olmuştur. 1938 Affının ardından ülkeye döndüğü gün yaptığı açıklamalar da tarihsel gerçekleri değiştirmeye, dönüştürmeye yöneliktir ve kimi çevrelerce günümüzde de sahiplenilmektedir.

KAYNAKÇA

1-Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşivi

2-Resmi Yayın ve Tutanaklar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi V/I

3-Gazete ve Dergiler

Akşam

Alemdar

Âyine

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

La Republique Enchainée,

Milli Gazete

Milliyet

Resmi Gazete

Ulus

Yeni Sabah

4-Kitaplar

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele [Mutlakiyete Dönüş 1918-1919]**, I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

-----, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, II, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

BÖLÜKBAŞI, Rıza Tefvik, **Biraz da Ben Konuşayım**, (Yay. Haz. Abdullah Uçman), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

CEBESOY, Ali Fuat, **Bilinmeyen Hatıralar**, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 2001.

-----, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2010,

ERDAHA, Kâmil, **Yüzellilikler Yahut Milli Mücadelenin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1969.

-----, **Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1978.

HALICI, Şaduman, **Ethem**, E Yayınları, İstanbul, 1916.

KARAY, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab**, İnkılab Kitabevi, İstanbul, 2009.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, TTK Yayınları, Ankara, 1993.

-----, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, III, TTK Yayınları, Ankara, 1995

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

5-Makaleler

ATAY, Falih Rıfkı, “Bir Telgraf”, **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Mayıs 1931, No: 3530, s. 1.

US Mehmet Asım, “Yüzellilikler Pariste Faaliyette”, **Vakit**, 5 Mart 1930, S.4366, s. 1, 4.

-----, “Bir Hiyanet Vesikası Dolayisile”, **Vakit**, 15 Mayıs 1931, S. 4792, s. 1, 2.

HALICI, Şaduman, “San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, ‘Bir’ İttihatçı ve ‘Üç’ Yüzellilik”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 11, Sayı 22, (Güz 2015), s. 267-303.

KÖÇER, Mehmet, “Ağrı İsyanı (1926-1930)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 14, S.2, Elazığ, 2004, s. 379-388.

KUMÇAYI, Hasan, “Günlerin Peşinden: Yüzellilikten Millî Kahramanlığa”, **Vakit**, 14 Birinciteşrin 1939, Sayı 7817, s. 3.

SOYDAN, Siirt Mebusu Mahmut, “Gizli Düşmanlarımız”, **Milliyet**, 14 Mart 1933, No: 2547, s. 1.

